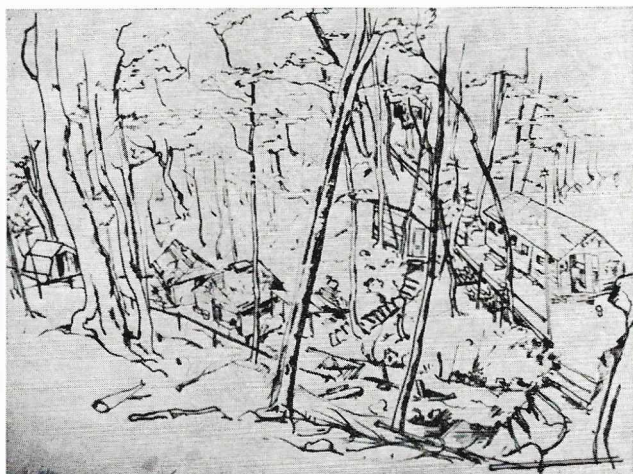

knjižnica
zdravstvenega vestnika

Partizanska saniteta na Primorskem

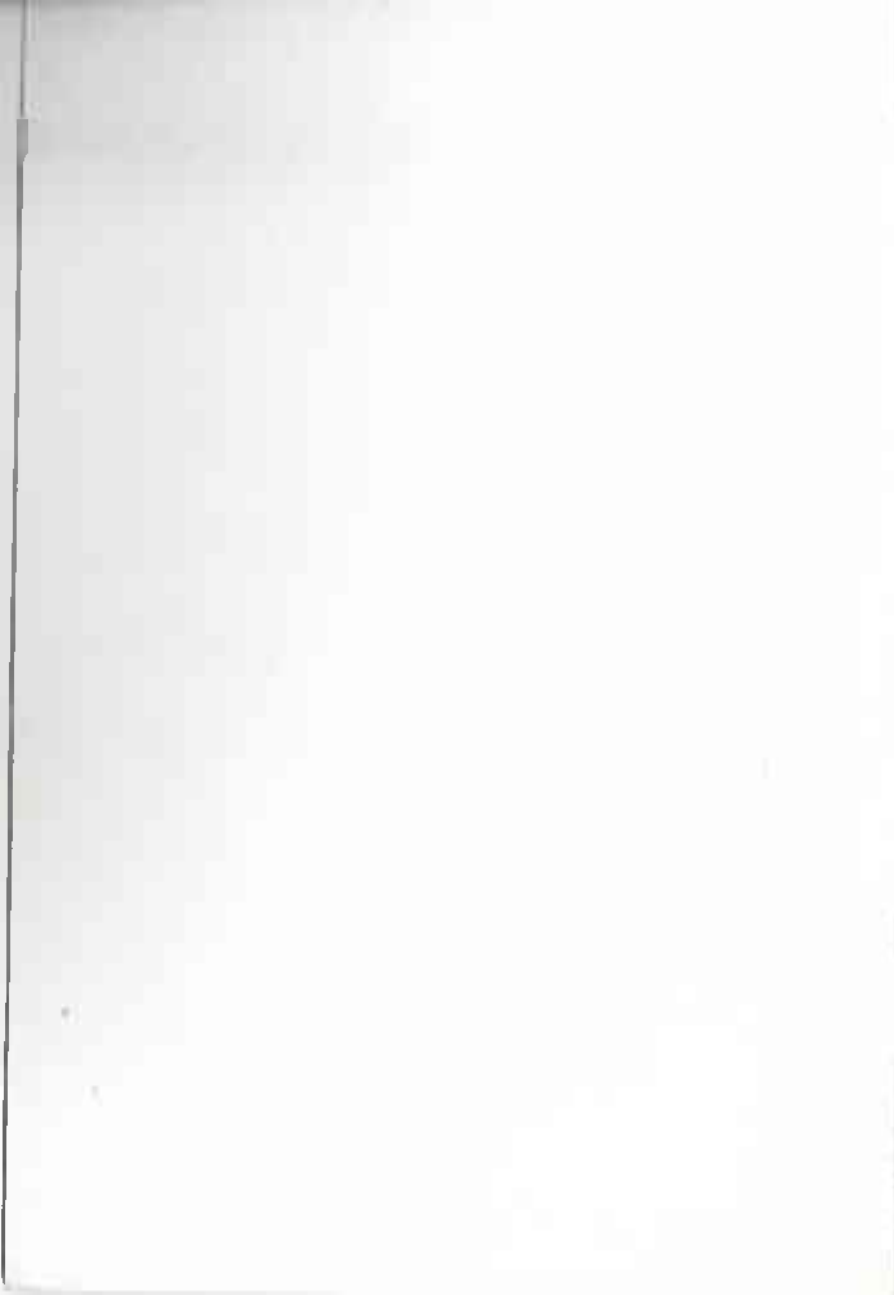
KNJIŽN. ZDRAV. VESTN.

ZVEZEK

5

LJUBLJANA

1978

knjižnica
zdravstvenega vestnika

ZVEZEK 5

Partizanska saniteta na Primorskem

ZDRAVSTVENI VESTNIK
GLASILO SLOVENSKEGA ZDRAVNIŠTVA

Ljubljana 1978

Slika na naslovnji strani: Mirko Lehez: Iz partizanske bolnišnice na Primorskem

Zvezki KNJIŽNICE ZDRAVSTVENEGA VESTNIKA

izhajajo v neprisiljenem zaporedju.

Praviloma vsebujejo ponatise člankov iz Zdravstvenega vestnika, zanimive za širšo slovensko javnost.

Članki iz te knjižice so bili objavljeni v Zdrav. Vestn. 47 (1978), št. 1, 43—47; št. 2, 97—99; št. 3, 155—158; št. 4, 221—226; št. 6, 346—348.

Naslov uredništva in uprave Zdravstvenega vestnika:

Komenskega 4, 61001 Ljubljana, p. p. 26

Telefon (061) 317-868

Sl. žiro računa: 50101-678-48620

Soizdajatelj:

Mestni Muzej Idrija

Knjižico uredila:

prl. dr. med. Pavla JERINA-LAH

Tiskalo ČGP Delo v nakladi 1000 izvodov

VSEBINA

Oris partizanske sanitete na Primorskem — Uvod P. Jerina-Lah	5
A. Gala: Saniteta pred goriško ofenzivo in v njej	7
V. Volčjak: Kratek pregled partizanskega zdravstva v IX. korpusu	12
D. Možina: Saniteta v enotah	18
D. Valenti: Premična bolnica XXX. divizije	20
P. Jerina-Lah: O partizanskih bolnicah na Primorskem	22
F. Bojc-Bidovec: Zaščita SVPB »Franja«	30
E. Berke: Razvoj partizanskih sanitetnih postojank na desnem bregu Soče	35
A. Gala: Bolničarske šole	44
U. Rupreht: Lekarniška služba v saniteti IX. korpusa ..	45
F. Bidovec: Evakuacija in transport ranjencev	50
D. Valenti: Evakuacija ranjencev pokretnih bolnic v zadnji ofenzivi	62
P. Jamšek: Umik pokretne bolnice XXXI. divizije	65
J. Saller: Organizacija sanitete vojne oblasti IX. korpusa do februarja 1945	66
E. Pohar: Kirurška ekipa IX. korpusa	67
M. Zdravljic: Saniteta v Beneški Sloveniji	70

ORIS PARTIZANSKE SANITETE NA PRIMORSKEM

Uvod

V programih občnih zborov Slovenskega zdravniškega društva je že vrsto zadnjih let zajeta partizanska saniteta, vsakokratno temo pa določa kraj občnega zbora. Tako je 111. občnj zbor v Novem mestu obravnaval partizansko saniteto v VII. korpusu, 112. občni zbor na Bledu in Pokljuki je obdelal nastanek in razvoj partizanske sanitete na Gorenjskem, na 113. občnem zboru oziroma kongresu SZD v Ljubljani je bilo na vrsti ilegalno zdravstvo med NOB v Ljubljani, medtem ko je bila osrednja tema zadnjega, 114. občnega zbora v Novi Gorici in na Lokvah »Partizanska saniteta na Primorskem«.

V obravnavi tega zanimivega poglavja so sodelovali tedanji partizanski zdravniki na Primorskem, razgovor pa je vodila dr. Pavla Jerina-Lah. Za lažje razumevanje in boljšo orientacijo je navedla nekaj podatkov o nastajanju in razvoju partizanskih enot, ki so od leta 1942 delovale na Primorskem oziroma na območju IX. korpusa. Tedanja slika je bila nekako takale.

Že sredi leta 1942 so na Primorskem delovale Vipavska, Tolminska in Brkinska četa, ki pa se kmalu združijo v partizanski bataljon Simona Gregorčiča, v katerem je bilo kakih 120 borcev. Iz tega bataljona in borcev Loškega odreda, ki je prišel iz Notranjske, se je proti koncu 1942. leta os-

* Prirejeno po usklajeni razpravi dne 3. 6. 1977 na Lokvah v okviru 14. občnega zbora SZD.

noval Soški odred, v katerega je spadal tudi Briški bataljon. Soški odred se je kmalu nato razdelil v dva odreda: Severnoprimskega in Južnoprimskega, v katerih je bilo kakih 350 borcev. Vse do kapitulacije Italije septembra 1943 so partizanske enote nenehno rasle in se številčno krepile, tako da sta ob koncu aprila 1943 ustanovljeni Gregorčičeva in Gradnikova brigada, vsaka s po 450 borci, že maja 1943 sta uspešno operirali po Beneški Sloveniji.

Po združitvi obeh brigad v preurejeno Gradnikovo brigado in Primorski odred je bil ob kapitulaciji Italije na Primorskem le Primorski odred s kakimi 200 borci, medtem ko je bila Gradnikova brigada s kakimi 500 borci tedaj na Notranjskem in kasneje še na Dolenjskem.

Primorske partizanske enote so po kapitulaciji Italije sprva delovale še pod poveljstvom III. operativne cone, »Alpske«, dokler ni bil 21. decembra 1943 ustanovljen IX. korpus, ki je zajemal celotno Primorsko in Gorenjsko. V njegovem sestavu sta bili XXX. in XXXI. divizija, vsaka s po tremi brigadami: Gradnikovo, Prešernovo in Vojkovo v XXX. ter Gregorčičevo, Bazoviško in Kosovelovo v XXXI. diviziji. V korpus so spadali še teritorialni partizanski odredi in od aprila 1944 tudi Tržaški bataljon oziroma Tržaška udarna brigada in pa brigada vojske državne varnosti, tako da je sredi 1944. leta štel korpus kar 7770 borcev od skupnih 33.000 v celotni Sloveniji. V tem sestavu je, ob manjših preureditvah, ostal in deloval vse do osvoboditve.

Kako se je v teh enotah razvijala in delovala sanitetna služba, pripovedujejo naslednji članki, posneti po razgovoru na Lokvah, oziroma so jih napisali avtorji, ki so sodelovali v razgovoru.

Razgovor je potekal tako, da bi udeležencem — in sedaj tudi bralcem — čim najbolj predstavili sinhrono opravljanje nalog partizanske vojaške sanitete na Primorskem, ko je bilo treba upoštevati vse posebnosti političnega stanja, lokacij in razvoja partizanskih enot ter obrambe, ki jih je narekovalo dejstvo, da je bila Primorska celih 25 let pod italijansko fašistično okupacijo.

Prim. dr. med. Pavla Jerina-Lah

Saniteta pred goriško ofenzivo in v njej

Na Primorsko sem prišel 3. marca 1943 iz Loške doline, kjer sem si že nabral nekaj izkušenj o organizaciji in delu partizanske sanitete. Računal sem, da si bom z njimi pomagal pri organizaciji sanitetne službe med primorskimi partizani, vendar sem kar kmalu ugotovil, da je Primorska nekaj povsem drugega kot pa Notranjska. Predvsem je konfiguracija primorskega terena drugačna in izredno težavna, same strme grape in brez pravih gozdov, kot sem jih bil navajen pod Snežnikom in v predelih proti Kočevskemu Rogu. Zato si z notranjskimi izkušnjami nisem mogel dosti pomagati, prilagoditi sem se moral novim razmeram in zahtevam.

Nekoliko pred mojim prihodom je bila na Primorskem ustanovljena Gregorčičeva brigada, v kateri naj bi organiziral sanitetno službo. Po opravljeni nalogi naj bi potem odšel z enako nalogo še v Gradnikovo brigado, vendar so razmere na terenu vso zadevo zasukale povsem drugače. Gregorčičeva brigada je bila takrat v Trnovskem gozdu ob izviru Idrijce, v precej romantičnem kraju, ki je bil nadvse primeren za skrito bolnico. Tam smo ostali kak mesec dni, dokler nismo prek Čepovana in Šentviške planote krenili proti Gradnikovi brigadi, ki je bila v tistem času, bilo je okrog velike noči 1943. leta, na planini Golobar. Brigada je prav takrat preživela strahovit italijanski napad in je imela med borci mnogo žrtev. Naša brigada je zaradi tega sama nadaljevala pot v Benečijo.

Preden pa nadaljujem, naj povem, da smo se že pred odhodom v Benečijo pogovarjali o stalnih bolnicah, ki bi jih bilo potrebno zgraditi na obsežnem predeju od Pivke pa vse tja do Kanina. V njih bi se zdravili težki ranjenci, ki ne bi mogli z brigado na dolgo pot. Predvideli in ustanovili smo 10 bolnic oziroma sanitetnih postaj, morda celo nekaj več in za vse sploh nismo vedeli, saj so nekatere nastajale kar po potrebi in samo za kratek čas.

18. marca 1943 je štab III. operativne cone, »Alpske«, izdal ukaz o ustanovitvi skrivnih partizanskih bolnic, t. i. sanitetnih postaj (SP). Nastajale naj bi v popolni konspiraciji in primerno oddaljene druga od druge, kot je to veljalo za

kurirske postaje, zveza z njimi pa naj bodo samo kurirji ali zaupni terenci. Tako je bilo spomladi 1943 ustanovljenih 10 sanitetnih postaj (SP), katerih vsaka je imela 15 do 20 ležišč za ranjence in bolnike ter največ 5 ljudi, ki so skrbeli za hrano, varnost in oskrbo ranjencev. Vsaka postaja je bila povsem samostojna, vse njihovo delo pa odvisno od osebj, ki je prek ljudi na terenu nabavljalo sanitetni in drugi material, potreben za delo in življenje v bolnici.

SP šte. 1 je bila sprva postavljena za »Gladkimi skalami«, v neposredni bližini same Idrije. Sovražnik jo je večkrat iskal in tako motil njeno delo, vendar mu je nikoli ni uspelo odkriti. Ob razpadu Italije se je osebje priključilo novi postojanki v Trnovskem gozdu za Klavži, centralni vojni bolnici III. OC (operativna cona), ki se je kasneje preimenovala v bolnico »Pavlo«.

SP šte. 2 je bila ustanovljena na Krnicah v podzemnem bunkerju v gmajni blizu hiše na Hribu. Po razpadu Italije se je postaja spremenila v okrevališče za potrebe CVB v Čekovniku in za Klavži, še kasneje pa je prešla v sklop bolnice »Pavla«.

SP šte. 3, ki je bila na Vršah (Male vrše), je bila sprva prav tako okrevališče CVB (centralna vojna bolnica) v Čekovniku in za Klavži, dokler se tudi sama ni vključila v slovensko vojno partizansko bolnico (SVPB) »Pavla«.

SP šte. 4 je bila pod »Krogom« na Šentviški planoti in je delala le kratek čas.

SP šte. 5 je bila pod Liscem v globoki grapi pod Nemškim rutom.

SP šte. 6 je bila ob strugi Tolminke nekje pod Čadrgom.

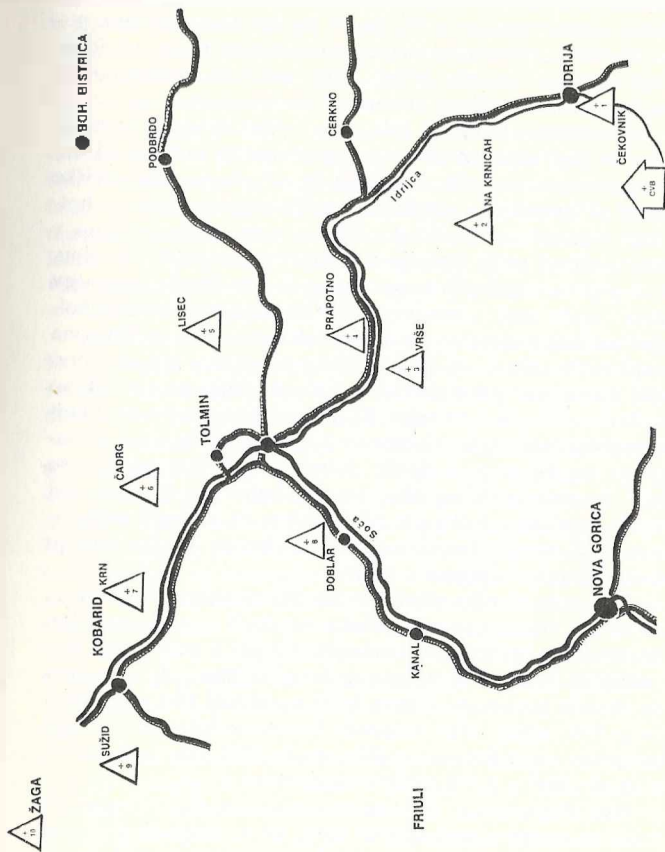
SP šte. 7 je bila v sotočju dveh hudournikov pod vasjo Krn nad Vrsnim.

SP šte. 8 je bila na pobočju Matajurja nad vasjo Kred.

SP šte. 9 je bila za Kolovratom nad Sočo. Ta bolnica je bila izdana in je nekaj ranjencev pri tem izgubilo življenje.

SP šte. 10 je bila na vrhu planine Baban blizu Skutnika nad vasjo Žaga, kasneje pa se je premaknila na Skalco proti Lepeni, kjer je služila svojemu namenu še po razpadu Italije (sl. 1).

Vsega skupaj se je v teh sanitetnih postajah zdravilo okrog 300 ranjencev in bolnikov. Vse postaje sem obiskal dva-

Sl. 1. Sanitetne postaje na Primorskem 1943.

krat, pri tem prevozoval ranjence in učil priučene bolničarje, kako je treba negovati ranjence in zdraviti nekatere bolezni. Navedene sanitetne postaje so delovale nekako od marca ali aprila pa tja do septembra 1943. leta. Vreme v tem času je bilo dosti ugodno in ljudje so tegobe prenašali brez posebnih težav. Hrana je bila na tolminskem dobra, na idrijskem pa enolična in dokaj pičla, posebnih problemov z ušmi pa zaradi toplega vremena tudi nismo imeli.

Po razpadu Italije je bila, tam nekje okrog 12. septembra, na Vogerskem že formirana partizanska bolnica, ki naj bi sprejemala ranjence z južnega in zahodnega dela goriške fronte. Vzporedno s potekom nemške ofenzive se je ta bolnica, v kateri je bilo 30 do 40 ranjencev, selila iz kraja v kraj. Najprej se je ustavila v Črničah, nato pa v Vrtovinu. Ker se je zaradi hudih bojov okrog Gorice število ranjencev hitro večalo, smo v osnovni šoli v Škriljah odprli novo bolnico za lahke ranjence, ki jo je z delom osebja iz Vrtovina vodil dr. Sokolov, ostali del osebja pa se je z ranjenci preselil v Lokavec pri Ajdovščini. V tamkajšnji osnovni šoli so postavili »kirurško postajo«, ki je sprejemala ranjence z bojnega področja okrog Gorice in Vipavske doline. Ko so ranjenci na tej postaji dobili potrebno kirurško pomoč, so lažji ranjenci odšli na zdravljenje v bolnico v Škrilju, težji pa so ostajali v Lokavcu. V Lokavcu so zdravili tudi ranjence, ki so jih ranile nemške bombe ob bombardiranju Ajdovščine 24. septembra 1943.

Ker se je nemška ofenziva nezadržno bližala Ajdovščini, sta se 25. septembra obe bolnici umaknili v gozd pod Golaki nad Predmejo in se tam spet združili v eno enoto. Namestili so jo v veliki italijanski bolniški šotor ob robu gozda. Število ranjencev je naraslo že na skoraj 100, med njimi pa je bilo nekaj težko ranjenih. Osebja je bilo precej manj kot poprej v dolini, del osebja, med njimi tudi dr. Sokolov, se je ob umiku porazgubil neznano kam.

Nad Predmejo je bolnica ostala le dva dni, v mrazu in dežju in v neposredni bližini borb, ki so potekale le nekaj sto metrov pod njo, se je tretji dan umaknila na vrh samih Golakov. Vse od goriških bojnih položajev pa do tam, koder je bila speljana cesta, so ranjence evakuirali z avtomobili, le pokretni ranjenci so v bolnico prihajali peš. Po ne-

kaj dnevnih prezebanja in brez hrane se je bolnica spel selila, tokrat na Malo goro oziroma v Zadlog, nato pa v Belo in na Tršanoše, dokler se ni novembra ustalila pri Tratniku v Čekovniku. Že na Golakih jo je na lastno željo zapustilo kakih 40 lahkkih ranjencev, ki so se po dolgem tavanju skozi gozdove srečno prebili v Vipavsko dolino. Na Golakih je bilo namreč zares težko. Hrane ni bilo niti za težke ranjence, dež pa je padal skoraj neprenehoma. Zadrževanje večjih skupin v gozdu je bilo tvegano, saj so Nemci nenehno preiskovali gozd in je bilo treba ranjence temeljito zakonspirirati. Nekaj ranjencev in pa del osebja, ki je še ostalo na Golakih, je odkrila patrola štirih Nemcev, ki pa so se sami umaknili, verjetno niso vedeli, koga imajo pred seboj. Razločno je bilo namreč slišati enega od njih, ko je dejal: »Schau, da sind sie«, drugi pa mu je odvrnil, češ: »Lassen wir das«. In so šli naprej.

Bolnico na Vogerskem sem vodil od njene ustanovitve. Kot kirurg je delal v njej dr. Antonio Ciccarelli, aktivni poročnik italijanske vojske, ki se je z desetimi bolničarji pridružil partizanom ob razpadu Italije.

Ranjence s severnega in vzhodnega dela goriške fronte so evakuirali v bolnico, ki so jo takoj po razpadu Italije odprli nekje nad Trnovim, ob cesti proti Lokvam. V njej je bilo nekaj deset ranjencev, vodil pa jo je dr. Bojan Tavčar. Ob nemški ofenzivi se je morala umakniti proti Malim Laznam, kjer so jo kmalu nato razformirali. Njene ranjence je prevzel medicinec Jože Kenda, takratni šef sanitete Severnoprimskega odreda. Nekateri teh ranjencev so se kasneje zdravili v nekdanji sanitetni postaji števil. 3 na Malih Vršah, ki jo je vodil tov. Polde, drugi pa v okrevališču števil. 1. Kenda pa je bil premeščen na Koroško, kjer je tudi padel.

Nemška septembrska ofenziva je dala mnogo ranjencev tudi na sektorju Godovič-Črni vrh, ki pa jih ni bilo mogoče pošiljati v Vipavsko dolino. Zato smo zanje odprli bolnico v Zadlogu, vodil pa jo je dr. Vrtovec, ki je bil prav takrat na Črnem vrhu, danes pa živi v Gorici. Koliko ranjencev je v njej iskalo pomoči in zdravja, žal ne vemo. Ko so Nemci prodrli do Zadloga, se je bolnica umaknila na Malo goro, po končani ofenzivi pa je bila ukinjena in razformirana.

V dneh septembrske svobode od 8. do 25. septembra 1943 je bila vsa aktivnost sanitetnih služb in osebja usmerjena na evakuacijo in pomoč ranjencem z goriškega bojišča. Za evakuacijo so prihajala v poštev vsa vozila, od osebnih avtomobilov do kamionov. Prva pomoč na samem bojišču je bila nadvse skromna in pomanjkljiva, povsem odvisna od znanja in možnosti tistih, ki so v danem trenutku sploh lahko pomagali.

Borbene enote in novi bataljoni so se v teh dneh formirali dobesedno prek noči in povsem nemogoče je bilo dobiti kakršenkoli pregled nad številčnim stanjem posameznih enot, še manj pa je bilo mogoče iz množice povratnikov iz internacije najti sanitetni kader, se pravi bolničarje, medicince in zdravnike. Opravititi je bilo treba pač tisto, kar je bilo trenutno najbolj potrebno, to pa je bila pomoč in oskrba ranjencev. Prav zaradi tega smo vso skrb posvečali odpiranju novih bolnic.

Sanitetna služba v bataljoni in četah je bila, kolikor je bilo to sploh mogoče, organizirana po istih načelih kot v brigadah pred razpadom Italije. Na novo formiranim bataljonom so namreč poveljevali večinoma stari in preizkušeni partizani, ki so iz izkušenj poznali organizacijo sanitetne službe, pa so jo po ustaljenih vzorcih organizirali tudi v svojih bataljoni.

Doc. dr. med. Aleksander Gala, san. polk.

Kratek pregled partizanskega zdravstva v IX. korpusu

Po razpadu italijanske fašistične armade, septembra 1943. leta, je prišel čas za množično vstajo primorskega ljudstva, ki se je spontano vključilo v osvobodilni boj. Obstoječe borbene enote so se številčno okrepile, hkrati pa so ob njih nastajale še nove.

Prva in najnujnejša potreba je bila ustanovitev enotnega vodstva, kajti le tako je bilo mogoče čim bolj izkoristiti razpad italijanske vojske, po drugi strani pa pripraviti partizanske borbene enote na grozeči poseg nemških oboroženih sil, s katerimi smo nujno morali računati. V ta namen

je bil najprej formiran operativni štab za zahodno Slovenijo, nato 3. operativna cona, imenovana »Alpska«, 21. decembra 1943 pa je bil z ukazom Vrhovnega štaba namesto cone ustanovljen IX. korpus. Vanj je bilo vključenih šest brigad in pet odredov, nekoliko pozneje pa še brigada vojske državne varnosti. Število odredov se je spreminjalo, odvisno pač od poteka dogodkov na terenu. Tak sestav je korpus obdržal v glavnem do konca vojne.

Operativni štab IX. korpusa je imel vse potrebne oddelke, službe in odseke. Za zdravstvo je bil odgovoren sanitetni odsek. Sprva je bil to samo referent, navadno zdravnik z izkušnjami, ki so mu pozneje dodelili v pomoč še veterinarja, lekarnarja in še pozneje tudi vodjo sanitetnega ekonomata.

Z organizacijo zdravstvene službe IX. korpusa se je končalo »predzgodovinsko« obdobje partizanske sanitete. Predzgodovinsko zato, ker iz časov pred 21. 12. 1943 nimamo pisanih dokumentov o obstoju in delu zdravstvene službe na Primorskem in Gorenjskem. Po tem datumu se začenja drugo obdobje partizanskega zdravstva na Primorskem in Gorenjskem.

Že takoj na začetku delovanja zdravstvene službe je iz sanitetnega oddelka Glavnega štaba Slovenije prišla strokovna pomoč. Prišli so namreč referent za bolnice, referent za trupno zdravstveno službo in pa član centralnega sanitetnega ekonomata. Vse do tega časa se je zdravstvena služba na celotnem območju, ki ga je sedaj pokrival IX. korpus, razvijala povsem samoniklo in brez kakršnegakoli vpliva ter pomoči sanitetnega oddelka Glavnega štaba.

Potrebe po nižjih in srednjih medicinskih kadrih so bile vse večje, še zlasti ker so bile izgube med njimi najhujše. Divizija je nujno potrebovala vsaj 24 četnih bolničarjev in še vsaj 10 za potrebe bataljonskega in brigadnega zdravstva. Zato je bila pri korpusu že januarja 1944 ustanovljena bolničarska šola, vendar je bilo kljub rednemu delovanju te šole bolničarjev nenehno premalo. Posamezne bolnice in divizijska saniteta so si pomagali tako, da so organizirali še posebne bolničarske tečaje.

V ožjo zdravstveno dejavnost je spadala tudi zobozdravstvena ekipa, ki je zaživela v začetku 1944. leta. Po letu dni so delovale že tri take ekipe, v vsaki diviziji po ena, tretja

pa je bila na razpolago za potrebe štaba in prištabnih enot ter ustanov.

Pokretna kirurška ekipa je začela z delom avgusta 1944, ko je na Primorsko prišel dr. Franci Derganc.

Na nove organizacijske temelje je bilo treba postaviti tudi celotno preskrbo z zdravili in obvezilnim materialom. Lekarniško službo je prevzel poseben referent, ki je skrbel za nabavo, uskladiščenje in razdeljevanje sanitetnega materiala.

Posebej pomembno delo zdravstvene službe v korpusu je bilo nenehno spremljanje higiensko-epidemiološkega stanja enot in ustanov. Resda epidemiološka situacija v Sloveniji ni bila tako pereča kot v nekaterih južnejših področjih Jugoslavije, vendar je bila nevarnost prisotna nenehno. Naše borce so pestili ušivost, skabies in piodermija. Proti temu zlu so se borile higienske postaje, ustanovljene posebej za te namene.

Za prehrano, opremo in druge potrebe partizanskih bolnic je bil odgovoren sanitetni ekonomat, ki je bil sestavni del sanitetnega odseka.

Takšna je bila, s skupimi besedami orisana, oblika in organizacija zdravstvene službe v IX. korpusu od decembra 1943 do konca vojne.

Zdravstveni kadri

Ob ustanovitvi IX. korpusa je na vsem njegovem območju bilo vsega le sedem zdravnikov, od katerih so bili trije splošni zdravniki, trije z delnim bolniško-kirurškim stažem in en psihiater. Če to stanje primerjamo z razmerami v drugih enotah NOV, moramo reči, da je sedem zdravnikov v korpusu resnično malo, še zlasti če vemo, da je v istem času imel VII. korpus kar 60 zdravnikov. Četudi so bile v sestavi VII. korpusa tri divizije in je moral obvladovati mnogo večje ozemlje, kot pa ga je pokrival IX. korpus, se razmerje 7 : 60 nič ne izboljša. Tudi druga vojna področja v Sloveniji so bila z zdravstvenimi kadri mnogo na boljšem, saj je npr. na novo ustanovljeni bataljon Tomšičeve brigade imel sam kar dva zdravnika.

Vzroki za tolikšno pomajkanje zdravnikov so bili izven naše moči, najdemo jih le in samo v dejstvu, da Slovenska

Primorska pod Italijo ni imela svojih zdravnikov, tujci pa so takoj po razpadu jeseni 1943 pobegnili globoko v zaledje. Tudi prihajanje zdravnikov iz okupirane Gorenjske se v letu 1944 ni odvijalo ne po načrtih in ne po predvidevanjih, nekaj zdravnikov je prišlo le z ljubljanskega področja, tako da je po letu dni, novembra 1944, delovalo na področju IX. korpusa vsega 14 zdravnikov ter 18 medicincev, sanitetnih pomočnikov in ruskih felčerjaev. Od zdravnikov so v borbi padli dr. Janez Podboj, dr. Stanko Skulj in dr. Zdenko Budič, v NOV sta umrla dr. Marjan Gspan in dr. Karel Petrič, domobranci pa so ubili dr. Ernesta Demšarja v Žireh. Od medicincev so padli Vilka Cencič, Janez Dernovšek, Franc Hojs, Vinko Železnikar, Drago Mešnik, Rado Primic in Zorko Kovačič, ki je padel kot tržaški aktivist, medtem ko sta v korpusni lekarniški službi padla medicinka Tatjana Sajovic in Ivan Toporiš.

Da bi vsi zdravniki delali po enotni doktrini in merilih, je sanitetni odsek sklical konferenco divizijskih in odrednih sanitetnih referentov ter upravnikov bolnic, ki je bila 5 in 6. maja 1944 v Spodnji Trebuši. Referat je imel dr. Marjan Morelj, šef sekcije za operativno vojsko pri Glavnem štabu. Udeleženci so poročali o uspehih in opozarjali predvsem na problematiko, v diskusiji pa so prišle do izraza zlasti nekatere pomanjkljivosti in napake. Sekciji za bolnice in operativno vojsko sta sprejeli sklepe in naloge za nadaljnje delo, v katerih so posebej poudarili, da je v divizijah in brigadah potrebno čimprej organizirati sanitetne vode.

K enotnemu delovanju zdravnikov in njihovem strokovnemu izpopolnjevanju za delo v izrednih partizanskih razmerah so po svoje pripomogle tudi okrožnice sanitetnega oddelka Glavnega štaba, redno izhajanje Partizanskega zdravstvenega vestnika in pa občasne strokovne okrožnice sanitetnega odseka IX. korpusa.

Prva in najosnovnejša naloga na novo ustanovljenega sanitetnega odseka je bila: razširiti obstoječe bolniške in zdravstvene ustanove ter ukiniti vse manjše ter nekatere samonikle zdravstvene postaje ali pa jih povezati v enotno bolniško službo. Po predvidevanjih naj bi namreč borbene enote IX. korpusa že zgodaj spomladi 1944 prešle v napade na utrjene okupatorjeve postojanke, do takrat pa bi bilo

potrebno zgraditi več stalnih partizanskih bolnic z vsaj 300 ležišči za najhujše ranjence.

Na območju IX. korpusa so nekatere stalne bolniške postaje delovale že ob njegovi ustanovitvi. Ena teh je bila v Trnovskem gozdu ob desnem pritoku Idrijce, ki je bila izrazit primer skrite partizanske bolnice, druga pa je bila na Cerkljanskem, vsega 3 km od Cerknega. Skrita v ozki, težko dostopni soteski Pasice, je zaradi svoje specifične lege imela celo možnost za oboroženo obrambo. Lokacija obeh bolnic in njunih manjših dislociranih oddelkov je bila nadvse ugodna, saj sta pokrivali tako rekoč celotno območje IX. korpusa. Obe bolnici, »Pavla« v Trnovskem gozdu in »Franja« v Pasicah, sta tako postali korpusni bolnici.

Dr. Viktor Volčjak

Na gorenjskem območju, ki je spadalo pod poveljstvo IX. korpusa, je bilo prav tako več partizanskih ambulant, zlasti na Prtovču na Jelovici, na Mežaklji, pod Stolom, pod Storžičem itd. Označene so bile s črkami od A do H.

Tudi na desnem bregu Soče, vse do Rezije so bile organizirane posamezne partizanske bolnice tako, da je bilo celotno področje IX. korpusa, od Stola v Karavankah pa do Rezijskega Stola dobro pokrito z bolniškimi ustanovami. S

tako razmestitvijo bolnic in njihovih manjših oddelkov smo dosegli še nekaj: prenos in prevoz ranjencev ni zahteval prehudih naporov od sanitetnega osebja, niti ni povzročal ranjencem dodatnega trpljenja, ki se mu na dolгих poteh do bolnice nikakor ni moč ogniti.

V 16 mesecih, kolikor časa je delal sanitetni odsek, se je v navedenih partizanskih bolnicah zdravilo okrog 3100 ranjencev, pri čemer pa niso všteti ranjenci, ki so se zdravili

na Gorenjskem in Primorskem pred ustanovitvijo IX. korpusa, niti ne ranjenci, ki so iskali pomoč v pokretnih bolnicah. Samo v bolnici »Pavla« se je v teh 16 mesecih zdravilo kakih 1800 ranjencev in bolnikov, v »Franji« ca. 850, v bolnicah na zahodnem bregu Soče pa tudi vsaj 300.

Sl. 2. *Partizan dr. Dušan Možina, sanitetni referent XXX. divizije na Primorskem 1943.*

Če primerjamo organizacijo te službe z enako službo v VII. korpusu, lahko ugotovimo precejšnje razlike, med drugim tudi zato, ker ne na Gorenjskem in ne na Primorskem niso mogle zaživeti vse tiste dejavnosti, ki jih je sprožil matični odbor zdravnikov v okviru OF. Glavni vzrok za razlike v organizaciji pa je v dejstvu, da so bile vse kadrovske

in materialne priprave usmerjene na Dolenjsko. Za primer naj navedem, da je 1942. leta od 15 mladih zdravnikov samo eden odšel na Gorenjsko in tamkaj vodil zdravstveno službo do konca vojne.

Tudi v vojaškem in političnem razvoju je Primorska skoraj za leto dni zaostajala za drugimi področji v Sloveniji, saj je bila Tomšičeva brigada na Dolenjskem ustanovljena julija 1942, Gradnikova na Primorskem pa šele spomladi 1943. Še celo razsula italijanske vojske, ko bi lahko zasegli ogromne količine sanitetnega materiala, nismo mogli izkoristiti v vsem obsegu, ki se nam je ponujal, ko pa sta v teh najbolj kritičnih trenutkih delovala na vsem Primorskem le dva partizanska bataljona. Teža odgovora na vprašanje, zakaj tako, je vsekakor v dejstvu, da 25 let zatirana Primorska ni imela svojih zdravnikov in zdravstvenih kadrov, ki bi se ob splošni ljudski vstaji lahko vključili v osvobodilni boj.

Vse to in še nekateri manj pomembni dejavniki so vplivali, da se je zdravstvena služba IX. korpusa razvijala v posebnih okoliščinah ni povsem neenakomerno, saj so se mogle partizanske bolnice in ambulate na Gorenjskem obdržati približno le take, kot so bile leta 1942.

Dr. med. Viktor Volčjak, san. polk.

Saniteta v enotah

Organizacijo sanitete v partizanskih enotah naj ilustriram na primeru XXX. divizije, ki je često operirala tudi na področju okrog Lokev, kjer smo danes.

Pri divizijskem štabu je bil lociran sanitetni odsek, ki ga je vodil zdravnik. V pomoč so mu bili pomočniki in dva bolničarja, ki sta razen tega skrbela še za štab in prištabne enote, med njimi tudi za zaščitni bataljon, ki je spadal pod bataljonski štab. V začetku leta 1944 je bila pri diviziji ustanovljena pokretna bolnica s sedežem na Predmeji. Vodil jo je zdravnik, ki je imel ob sebi še komandirja, politdelegata, ekonoma in še nekatere. Za transport težjih ranjencev in bolnikov je skrbel sanitetni vod. Vsi ti so tvorili sanitetni vod v diviziji.

Divizija je imela tri brigade: Bazoviško, Gregorčičevo in Kosovcovo, vsaka pa svojega sanitetnega referenta. Ker nismo imeli dovolj zdravnikov, so njihovo nalogo morali prevzeti starejši medicinci, ki so vsi od kraja zelo dobro opravili sprejeto dolžnost. Ob sebi so imeli po enega bolničarja in pa sanitetni vod. V diviziji so ti vodi šteli po 16, v brigadah pa po 20 borcev. Sanitetni vodi so evakuirali ranjence po načelu »od sebe«, brigadni torej iz čet in bataljonov do divizije, divizijski pa naprej v konspirativne bolnice. Vselej seveda ni bilo mogoče upoštevati napisanih pravil, mnogokrat je šel transport mimo brigade naravnost v bolnico. Vsak bataljon je imel po enega bolničarja in prav toliko tudi vsaka četa.

To bi bil kratek oris organizacije sanitetne službe v diviziji.

Dr. med. Dušan Možina

PREMIČNA BOLNICA XXX. DIVIZIJE

Premična bolnica XXX. divizije je bila ustanovljena sredi maja 1944, ko je dr. Dušan Možina, divizijski sanitetni referent nekaj dni poprej dobil od divizijskega štaba nalogo, organizirati premično divizijsko bolnico. Ob njeni ustanovitvi so me določili za njenega upravnika in mi že 19. maja dodelili sanitetni vod 14 borcev s komandirjem, politdelegatom, administratorko, kuharico in intendantom. Razen bolničarja, ki je končal bolničarsko šolo pri IX. korpusu, ni nihče v vodu imel nikakršne sanitetne izobrazbe.

Za bolnico so nam namenili pritlično hišo na Predmeji, ob robu gozda, vsega kakih 300 m od ceste Lokve—Otlica. Dolga je bila dobrih deset metrov in pol toliko široka, v njej pa so bile le kuhinja in dve sobi. Ker je bila zasedena s stanovalci, smo bolnike in osebje namestili na podstrešju. Že prvi dan smo imeli 20 težjih ranjencev in bolnikov, pustila nam jih je divizija, ki je prav takrat odšla v akcijo v Vipavsko dolino in na Kras.

Blizu bolnice je bila nastanjena komanda mesta Črni vrh, ki nas je bila dolžna ščititi, kadar so divizijske operative enote operirale na drugih področjih. Ob takih prilikah so namreč na naše »osvobojeno ozemlje« radi pridrli Nemci iz Idrije in Črnega vrha, ki so prek Otlice in Cola prihrumeli s tanki in oklepnimi vozili.

Bolnike in najvažnejši material smo ob takih prilikah umaknili globoko v Trnovski gozd, nenavadno proti Kozjim

stenam, kakih 1000 m visoko, kjer smo postavili začasne šotore iz šotorskih kril in smrekovih vej. Ob prvem takem umiku pred Nemci smo imeli v bolnici 50 bolnikov in ranjencev, med njimi tri težke, ki smo jih morali nositi na nosilih in smo jih potem predali na javki bolnice »Pavla«.

V evakuacijskem taborišču je bilo težko zlasti z vodo in prehrano. Vodo smo dobivali iz snega, ki smo ga morali izbrskati izpod debelih plasti listja v globokih jamah, za hrano pa nam je bilo zgolj kuhano meso in pa polenta. Po dnevi nismo kuhali, da nas ne bi izdal dim, ponoči smo kuhali v globokih grapah, ki so zakrivate pot izdajalski svetlobi.

Po sovražnikovem umiku smo se vrnili v svojo bolnico, kjer je bilo takoj bolje. Hrana se je normalizirala, dobili smo zelenjavo in tudi že prvo sadje iz Vipavske doline, vode — deževnice — pa smo imeli dovolj v cisternah pred hišo.

V našo bolnico so operativne enote pošiljale bolnike in pokretne lažje ranjence, ki so ostajali pri nas 8 do 20 dni, medtem ko smo vse težje primere pošiljali na javko bolnice »Pavla« v Mrzli Rupi. Naša bolnica je bila hkrati tudi triažno mesto za bolnico »Pavla«.

Zdravljenje je obsegalo predvsem previjanje in pa zdravljenje ran. Največkrat smo to delo opravljali kar pred hišo, le v slabem vremenu smo se umaknili v sobo ali kuhinjo. Posebnih težav in komplikacij pri delu nismo imeli, razen, da smo bili skraja brez potrebnega instrumentarija. Ko so iz akcije pri Dornberku in Razdrtem pripeljali prve ranjence, sem si npr. moral pomagati kar s frizersko britvijo in enim samim peanom. Pozneje so se razmere uredile, dobili smo ustrezne instrumente in imeli tudi dovolj zdravil za sprotno rabo.

Za razuševanje smo pripravili »partizanski sod«, tako, da smo vse bolnike in ranjence, ki so prihajali k nam po pomoč, temeljito oprali in razušili.

Da bi sanitetni vod uspešneje opravljal svoje delo, sem zanj organiziral poseben tečaj o prvi pomoči in transportu ranjencev, tako da je bila tudi s te strani vsaj do neke mere zagotovljena primerna strokovnost.

Davorin Valenti, dr. med.

O partizanskih bolnicah na Primorskem

Razmestitev bolnic

O razmestitvi partizanskih bolnic na Primorskem in bližnjem severozahodnem Gorenjskem je odločalo troje dejavnikov: konspiracija, možnosti za uspešno evakuacijo in ne nazadnje čim najboljše pokrivanje potreb celotnega terena alpske cone oziroma poznejšega IX. korpusa.

Tako so:

— SVPB (slovenske vojaške partizanske bolnice) na desnem bregu Soče pokrivala zahodno Primorsko in hkrati bile na razpolago za potrebe ob občasnih pohodih večjih enot korpusa in tamkajšnjih stalnejših manjših enot ter odredov;

— bolnica »Pavla« je bila namenjena potrebam južnega območja s Krasom, Vipavskim do Gorice in Čepovana ter področja Dolomitov;

— bolnica »Franja« pa naj bi pokrivala severno Primorsko od Banjške planote do Dolomitov in se pri tem povezovala še z odredbo gorenjsko bolnico, kasneje imenovano bolnica S — »Stol« ter z ambulantami Gorenjske.

Tako zamišljene razporeditve, po kateri naj bi potrebam XXX. divizije rabila bolnica v Trnovskem gozdu XXXI. diviziji pa bolnica na Cerkljanskem, seveda zaradi nenehne mobilnosti enot ni bilo mogoče dosledno upoštevati. Tudi skrb za varnost in pa razpoložljiv prostor za ranjence sta narekovala, da so si bolnice med seboj pomagale in sprejemale ranjence po stalnih medsebojnih dogovorih in sodelovanju.

Gradnja bolnic

Bolnice so gradili partizani-borci, v glavnem pa bolnišnično osebje samo, brez strokovne pomoči. Iz teh samoukov so se kmalu razvile prave gradbene ekipe. Gradili so namreč nepretrgoma nove ali rezervne objekte, v katere bi se po potrebi lahko preselile bolnice, pa tudi v bolnicah samih so nenehno dograjevali in izpolnjevali posamezne objekte. Dela gradbenim ekipam res nikoli ni zmanjkalo. Tako so po zahodni Primorski nenehno gradili nove bolnice, jih zaradi

varnosti selili iz kraja v kraj in jim nadevali druga imena od prvotne »Lidije« do »Jakoba Završnika«, ki so jo zgradili neposredno pred osvoboditvijo. V »Pavli« so zgradili prek 30 barak, v katere so vseljevali in preseljevali posamezne bolnišnične objekte, prav tako nenehno pa so izpopolnjevali in dograjevali bolnico »Franjo«, zlasti njen največji oddelek »B«.

Prve bolnice so bile navadne brunarce, kasneje so barake gradili iz »konspirativno« prenesenih desk, proti koncu vojne pa že iz posameznih montažnih sten, ki so jih izdelali na bližnjih partizanskih žagah. Nekatere barake so imele dvojne stene, kar je bilo važno zlasti v zimskem času, druge spet pa so bile znotraj prekrите samo z belim papirjem, ki je bil hkrati toplotna izolacija in higienski ukrep. Pokrite so bile s škodlami ali deskami, na mokrem ilovnatem terenu pa tlakovane z lesenimi »čolcami«. Svetlobo so dobivale od zgoraj ali s strani, vselej tako, da je bila osvetlitev pač najboljša.

Barake za bolnike so bile praviloma proč od operacijskih barak in barak za osebje. Vsaka bolnica je imela svojo pralnico in sušilnico za perilo ter razuševalne kotle, za obrambo pred sovražnikom in za varstvo ranjencev, bolnikov in osebja pa vrsto raznovrstnih bunkerjev.

Bolnišnično osebje

Vsako bolnico je praviloma vodil zdravnik, le na zahodnem Primorskem jo je, zaradi pomanjkanja zdravnikov, precej časa vodil medicinec. Vodja bolnice je bil hkrati upravnik, zdravnik, operater, učitelj bolničarjev in največkrat tudi graditelj. Bil je tisti, ki je izbral lokacijo za bolnico, določil lego in mesto posameznih objektov, pripravil načrt za morebitno evakuacijo, dajal pobude za izdelavo ortopedskih pripomočkov in še vse drugo.

Bolničarji so se največkrat rekrutirali iz zdravljenih ranjencev, često celo delnih invalidov. V bolnici »Pavli« so kar sami šolali in usposabljali bodoče bolničarje, le izpite so morali opraviti v bolničarski šoli IX. korpusa.

K bolnišničnem osebju so spadali tudi kuharji in njihovi pomočniki, intendanti, skladiščniki, šivilje, oskrbovalci perila in oblek ter higieničarji, posebej usposobljeni nosači ranjen-

cev, stražarji, izvidniki, obveščevalci, konspiratorji, kamuflerji, oskrbovalci bunkerjev in še nekateri. Vsi od kraja so poleg svojih »poklicnih« obveznosti morali ob morebitni evakuaciji biti nosači ranjencev, borci in varovalci ranjencev ter bolnikov.

Bolnica »Pavla« je v eni svojih bolniških postojank imela za pomoč študentko medicine, bolnica »Franja« pa medicinsko sestro, medtem ko sta odredna bolnica na Gorenjskem in bolnica na zahodnem Primorskem imeli v dislociranem oddelku po enega študenta medicine. Medicinska sestra, študentje medicine in zdravniki, ki so vsi imeli vodilne in odgovorne funkcije v bolnicah ali njihovih dislociranih oddelkih, so bili pravzaprav edini, ki so vsaj do neke mere strokovno usposobljeni prišli v partizane, vse druge kadre je bilo potrebno šele usposobiti v partizanskih bolničarskih šolah.

Bolnišnično osebje smo nenehoma dopolnjevali, nikogar pa nismo odpustili ali vrnili nazaj v borbeno enoto, še v oddelke izven konspirativne centralne bolnice smo jih le redko premeščali. Le tako smo namreč lahko zagotovili potrebno konspiracijo. Zgodilo se nam je, da smo morali prenesti celotno bolnico, ker je iz nje dezertirala bolničarka.

Da bi bolnišnično osebje uspešno opravljalo vsa dela in naloge — s to nujnostjo smo morali nenehno računati — smo vse razgovore ter ure in večere »samokritike«, ves pouk in vse stike z osebjem uravnavali v eno samo smer: bolnice naj bodo racionalno zasedene z odgovornimi, iznajdljivimi in hrabrimi kadri.

Organizacija in delo v bolnicah

Bolnice so bile povezane z zunanjim svetom in z operativnimi enotami samo prek javk, kajti le brezhibno delovanje teh zvez je zagotavljalo varnost ranjencev in osebja v bolnišnicah. Bolnice praviloma nikoli niso bile v naprej obveščene o kakršnihkoli ofenzivah ali iznenadnih akcijah, da bi se lahko pripravile na sprejem morebitnega večjega števila ranjencev, zato pa so morale biti nenehno pripravljene, še zlasti ponoči. Tudi prostorsko niso smele nikoli odpovedati, vedno so morale biti pripravljene na sprejem tudi čezmernega števila ranjencev. Bolnici »Pavla« in »Franja«, ki

sta bili v najhujših ofenzivi leta 1945 obkroženi od Nemcev z vseh strani in v največji nevarnosti, da ju bo sovražnik odkril, sta npr. prav v tistih najhujših in najbolj kritičnih dneh sprejeli po 100 ranjencev, čeprav sta iz varnostnih razlogov neposredno pred ofenzivo vse svoje »redne« ranjence razsekli in zavarovali na več krajih in v bunkerjih.

V času med dvema ofenzivama ali akcijama je življenje v bolnicah potekalo povsem običajno, od dežurstev, vizit, operacij in prevezovanj do administracije in pisanja poročil ter mesečnih raportov. Bolnica »Franja« poroča v svojih mesečnih raportih za leto 1945, da je imela redno zasedenih 104 do 142 ležišč, bolnica »Pavla« pa 120 do 150 brez ležišč v okrevališčih, v bolnici zahodne Primorske in bolnici »Stol« pa prav tako 22 do 33 postelj.

Kar zadeva zdravljenje, je bilo najteže z diagnostiko; za diagnoze smo se morali odločati brez poprejšnjih rentgenskih in laboratorijskih pregledov. Možnosti za antišokovno terapijo, neposredno ob ranitvi, ni bilo, prav tako ne za takojšnjo transfuzijo. Izjema je bila samo v kirurški ekipi, če in kadar je vedela za načrtovano ofenzivo. Oboje je prišlo v poštev šele v bolnici oziroma pri kirurški ekipi, zdravljenje samo pa so otežkočali dolgotrajni transporti in z njimi zvezane neizogibne infekcije. Vsekakor pa smo storili vse, da je bila triaža dobro opravljena, transporti zavarovani, opravljene vse potrebne imobilizacije in postavljeni prvi za voji, ranjenci cepljeni s protitetanusnimi cepivi, proti bolečinam smo pa prav tako uporabljali ustrezna sredstva. Seveda pa ne smemo pozabiti, da smo bili pri tem brez vsakih antibiotikov, brez nujno potrebnih transfuzij, nadomestkov za plazmo in še mnogo tega, s čimer smo po vojni lahko naglo dvignili kvaliteto opravljenega dela. Zato so se poškodbe prsnega koša večkrat končale slabše, kot smo pričakovali, saj je bila poleg drenaž, ki smo jih opravili, edina pomoč dostikrat samo boljša hrana, nekaj sulfamidov, kalcija in pa predvsem gozdna klima. Z velikim zadovoljstvom lahko zapišemo, da množičnih »hišnih« infekcij vendarle nismo imeli, preprečili smo npr. piocianeus infekcije ter širjenje difterije. V celem je bilo registriranih le nekaj primerov plinskega prisuda in pa tetanusa.

Tabela 1. Podatki o 1000 ranjenih in bolnih, ki so se zdravili v SVPB »Pavla«

A. Profili ranitev		%
— mehki prestreli ekstremitet		34,0
— komplicirani prestreli		25,0
— ranitve glave		6,9
— ranitve toraksa		7,0
— ranitve abdomna		4,0
— ranitve hrbtenice		0,6
— druge ranitve		6,0
— plinska flegmona i. o.		0,5
— interne bolezni		11,0
— zmrzline		5,0

C. Invalidi		
Vseh invalidov		104
Od teh zaradi:		%
— amputiranih okončin (tudi samo prsti)		20,0
— posledica poškodb in ranitev na enem ali obeh očeh		16,0
— težki invalidi zaradi kroničnih gnojnih procesov na pljučih, kosteh itd.		16,0
— lahki invalidi, sposobni za delo		48,0

Pri operacijah smo uporabljali eter in kloroform, kar pa je bilo za delo ob karbidovkah precej nevarno in težko. Nekaterе bolnice so sicer imele svoje vodne električne centrale ali nekaj akumulatorjev, vendar za delo ob operacijskih mizah tudi ta razsvetljava ni zadovoljevala. Kloroforma in etra nam ni manjkalo, oddahnili pa smo se, ko smo iz zavezniške lekarniške pomoči dobili intravenozni narkotik pentotal.

B. Umrli	%
-----------------	----------

Vseh umrlo	58
------------	----

Od teh zaradi:

— strelne rane abdomna	17
— strelne rane toraksa	3
— strelne rane glave	8
— strelne rane hrbtenice	5
— hemoragije, embolije, šoka	8
— sepe	4
— opeklin	5
— tetanusa, plinskega prisuda i. o.	3
— tuberkuloze, pnevmonije in meningitisa	5

D. Odpuščeni	%
---------------------	----------

— v enote	53,0
— v okrevališča I. in II.	13,0
— v diviz. pokretne bolnice	11,0
— evakuirani v Bari, SVPB »Franjo« in ob osvoboditvi	15,2
— domov na dopust	2,0
— umrli	5,8

Kakšne primere smo sprejeli, zdravili, operirali in za čem so ranjenci umirali. je razvidno iz tabele 1.

Že od leta 1944 smo veliko pozornosti posvečali invalidom. Invalidski dom v bolnici »Franji« stoji še danes. Prav tako je tudi bolnica »Pavla« imela poseben oddelek za invalide, precej invalidov pa smo evakuirali v naše baze v Bariju. Razen terapije je skrb za invalide zajemala še rehabilitacijo, oskrbo s protezami in pa predvsem primerno psiho-

fizično okupacijo. Skrbeli smo tudi, da invalidi nikoli niso dlje časa živeli skupaj z drugimi ranjenci. Sliko o invalidnosti ranjencev dobimo v priloženi tabeli 1.

O oskrbi z zdravili in ortopedskimi pripomočki govori eden naslednjih člankov. Zvezo z lekano TA smo imeli prek kirurških postaj in je delovala zelo dobro. Iz lekarne smo dobili vse, kar je bilo takrat mogoče dobiti, in s čimer je takratna farmacija sploh razpolagala. V najnujnejših primerih smo marsikaj in dokaj hitro dobili iz najbližjih krajev, kjer so bili tamkajšnji zdravniki povezani z Osvobodilno fronto. Tako smo npr. v bolnico »Pavlo« od dr. Hribernika v Idriji dobivali razna cepiva, instrumentarij in še mnogo-kaj.

Vse druge stvari, potrebne za vsakodnevno rabo, so nam prek javk dobavljale bolnišnične intendature, hrano pa je kasneje pošiljal ekonom IX. korpusa oziroma Vojne oblasti.

Evakuacija bolnice in ranjencev, posebno v časih neposrednih nevarnosti, je bila vsaka zase najtežja fizična in psihološka drama. Osebe je bilo sicer za vse take primere posebej usposobljeno in pripravljeno, vendar je vsaka evakuacija hudo prizadela vsakogar, najbolj pa seveda ranjence in invalide, ki se v zasilnih »bolnicah« nikakor niso počutili tako varne kot v »mirni oskrbi« v »njihovi« bolnici. Vse bolnice na Primorskem so doživele po več umikov in evakuacij, vendar je ob vseh teh umikih padlo le dvajset ranjencev. Zelo važno je bilo, da ob takih prilikah ni prišlo do psihičnih izpadov, za kar ima zasluge celotno bolnišnično osebje, ki je preudarno in mirno ukrepalo v korist ranjencev in bolnikov, ti pa so to njihovo skrb in odgovornost tudi čutili in se je zavedali.

Ob koncu samo še nekaj besed o odnosih med bolnišničnim osebjem, saj je znano, da med ljudmi, ki dolgo živijo v napetih situacijah tesno drug ob drugem, prej ali slej nujno pride do takšnih ali drugačnih nesporazumov. To se v partizanskih bolnicah ni dogajalo. Vsakodnevne težke in odgovorne naloge, nenehno politično delo in moralna vzgoja, vse to povzcano z odgovornostjo do ranjencev, je pripomoglo, da so med ljudmi, ki mesec in dlje časa niso prišli iz za-

povedanega ozkega bolnišničnega območja, vladali resnično prijateljski in strpni medsebojni odnosi, ki trajajo in se obnavljajo še danes.

Triaža

Vse bolnice, zlasti velja to za obe centralni postojanki »Pavlo« in »Franjo«, so bile strogo konspirativne, zato je bila tudi triaža toliko regoroznejša. V obe ti bolnici so sprejemali le najtežje ranjence, ki so potrebovali kirurško in zdravniško pomoč ter posebno skrb ob morebitni evakuaciji. Vzdrževanje najkonspirativnejših bolnišničnih oddelkov je zahtevalo mnogo dodatnega truda že med samo gradnjo, posebej pa še pri vzdrževanju, obrambi in evakuaciji. Tudi glede kadrov je v teh oddelkih veljalo načelo racionalnosti. Rekonvalescente in vse lažje ranjence so zato sprejemali ali pa jih premeščali v polkonspirativne postojanke, okrevališča in oddelke. Bolnica »Pavla« je npr. sprejela v svojo konspirativno centralo 900 ranjencev, prav toliko pa tudi v svoja okrevališča in dislocirane oddelke.

Iz ohranjenih popisov bolezni je razvidno, da je iz bolnice »Pavla« odšlo direktno le polovico ranjencev, četrтина pa se jih je v enote vračala prek omenjenih polkonspirativnih okrevališč.

Pavla Jerina-Lah, prim. dr. med.

Zaščita SVPB »Franja«

Kar zadeva zaščito in varnost ranjencev v partizanskih bolnišnicah, pa naj bi bilo to na Primorskem Dolenjskem, Štajerskem ali kjerkoli, je povsod njihova varnost slonela na:

- konspiraciji,
- dobri obveščevalni službi na terenu okrog bolnic,
- dobri obveščevalni službi na terenu okrog bolnic,
- opazovalnicah in stražah iz vrst bolnišničnega osebja in
- zagotovljenem možnem umiku v skrite predele in podzemске bunkerje.

Vodne poti do bolnic

V sedanjo bolnico »Franja«, takrat oddelek »B«, in še v nekatere njene oddelke ter nekatere bolnice na Primorskem se je lahko prišlo samo po zakonspiriranih dohodih po potokih. Vodne poti so namreč imele naslednje prednosti:

- voda je sproti sprala vse morebitne sledove,
- zaradi šumenja vode ob padanju prek kamenja in skal ni bilo slišati glasov in korakov nosačev,
- naravno ali umetno postavljene skale, po katerih so stopali nosači, so se sčasoma zgladile, vendar jih je bilo potrebno le razmetati ali obrniti in vsa pot je bila spet zakonspirirana,

— sledovi v snegu, ki so povzročili bolnicam v gozdovih toliko skrbi in dela, niso pomenili na vodnih poteh nobenih problemov. Vse skale in kamne v hudourniku smo prelili z vodo, pa je bilo videti, kot da jih je splaknil potok sam.

Slaba stran hudourniških poti je bila samo visoka voda ob nalivih, ko smo morali vodo gaziti.

Po taki vodni poti je v začetku decembra 1943 graditelj bolnice »Franje«, dr. Volčjak, s pomočnikom medicincem Petrom — dr. Branetom Štanglom — in še 12 člani bolnišničnega osebja prenašal deske za prvo barako prek šestih brvi, nameščenih nad studencem. Ves les za prvi dve baraki so okoliški kmetje z volovskimi vpregami prepeljali do opuščenega mlina, odtod pa so jih po prej omenjeni poti prenašali do sredine hriba. Ko je bil ves gradbeni material na mestu, so dohod po brveh podrli in zgradili povsem novega na levem bregu struge ob navpičnih hudournikovih stenah in med dvema slapovima, s čimer je bil dohod do bolnice idealno zakonspiriran. Železne nosilce za mostove nad slapovi so namreč zabili v živo skalo, mahovje in vejevje, pritrjeno ob rob mostičev, pa je še bolj zamaskiralo 24 metrov dolgo skrivno pot. Tako zakamuflirane poti in tudi strehe ter stene barak iz zraka prav gotovo ni bilo videti. Ves tovor so do mostov nad hudournikom znosili ponoči, od tam do barak pa lahko podnevi, medtem ko so ranjence po kratkem počitku pred mostovi takoj prenesli v bolnico. Pri odcepu poti v bolnico, mimo katerega so hodili vaščani, je stal perilnik, ki nikomur ni zbujal nikakršne pozornosti. Med ofenzivo so bližnje kmetice na tistem mestu prale perilo in tako odcep v bolnico še bolj zamaskirale.

Ohramba bolnice

Zapoved, ki je veljala za vse gozdne bolnice — zagotovljen varen umik na več strani — je bila v oddelku »B« bolnice »Franja« neuresničljiva, zato je postal dobro branjeno skalnato gnezdo. Dvakrat je bilo treba uporabiti orožje iz posebej zgrajenih bunkerjev: prvič v nemški pomladni ofenzivi leta 1944, drugič pa čez leto dni. Obakrat so bili

vsi ranjenci evakuirani v posebej pripravljene bunkerje v stenah soteske, 36 ranjencev pa smo v drugi ofenzivi skrili v bunker globoko pod barako na desni strani soteske.

Spomladi 1944 smo po srečno prestani ofenzivi, ki se je začela 20. in končala 23. aprila, znosili ranjence iz skri-vališč na plato med barakami in potem čez čas nazaj v barake. Ob štirih popoldne se je nenadoma zaslišalo močno streljanje na severni strani, ki je bila najslabše zavarovana. (Še pred ofenzivo smo tamkaj postavili obrambni bunker, do katerega pa so Nemci prišli.) Borci so takoj zasedli druge tri bunkerje in že med potjo z orožjem odgovarjali na nemške izzive. Vsi, ki smo ostali v soteski, smo imeli občutek, da streljajo prav nad našimi glavami. Bili smo pred težko odločitvijo: zopetna notranja evakuacija ali pa evakuacija iz bolnice sploh. Ranjenci in osebje so zahtevali evakuacijo iz bolnice, toda kam? Na severu, ob potoku Davča nad Farjim potokom, smo sicer imeli pripravljeno novo barako za 30 ranjencev in kuhinjo, toda terenska obveščevalna služba nam je sporočila, da so se Nemci na svojem pohodu prav tam ustavili. Nemške signalne rakete so nam osvetljevale vodno pot, ko smo evakuirali 28 nepokretnih ranjencev, sanitetni material in tudi vso hrano. Pokretni ranjenci so že predtem odšli z dvema bolničarjema v oddelka A in C. Zadnji trenutek, ko smo imeli že vse pripravljeno za evakuacijo proti jugu v Trnovski gozd v bolnico »Pavlo«, pa nam je urednik partizanskega dnevnika tov. Kokalj-Peter dal na razpolago podzemski tunel, v katerem je delala partizanska tiskarna, kjer so ranjenci in bolničarji ostali prek dneva. Medtem pa se je zgodilo nekaj povsem nepričakovanega, na »pomoč« so nam prišli gojenci oficirske šole, ki so prišli prav do mostov in v same barake. Bolnica je bila odkrita, vrnitev vanjo pa vsaj začasno nevarna. Da bi med ljudmi naredili vtis o »koncu« bolnice, smo uprizorili »požig«, tako, da smo na videz podrli in zažgali dve novi severni baraki, toda že 23. junija 1944 smo se v bolnico vselili z novimi ranjenci. Hkrati smo postavili še nekaj obrambnih in dva evakuacijska bunkerja, most smo spremenili v dvizni most, postavili še dve baraki s 40 posteljami in začeli graditi tudi skladišče za hrano.

Sl. 1. 114. občni zbor SZD je prijeten zaključek z izleta na partizanske Lokve, kjer je potekal razgovor »Partizanska saniteta na Primorskem« s prikazom spuščanja sanitetnega materiala iz zraka na tedanje partizansko spuščališče in prikaza dela opreme OLS (odreda zdravnikov specialistov) — JNA s sodelovanjem vojne bolnice v Ljubljani ter z izletom do področja, kjer so bile v Trnovskem gozdu partizanske bolniške postojanke. Na sliki dr. Cibic Ivan polaga venec na spomenik bolnice »Pavla«.

Drugič smo morali zgrabiti za orožje ob spomladanski ofenzivi leta 1945. Nemci so preiskovali gozdove in vse strmine, temeljito so prečesali ves teren. Vse naše osebe, včeraj še nosači, stražarji, graditelji, čuvarji in kamuflerji, vsi so se spremenili v branilce. Najvišji trije mitraljezi so varovali vrhove nasprotne strani soteske in borce v bunkerjih, lahki mitraljezi pa nasprotna pobočja in do bunkerjev dostopne poti. Bunker, obrnjen proti hišam, je zapiral dohod iz Novakov, Loga in Poljan. Ta je razbil tudi tri skupine Nemcev, ki so se v gosjem redu približale bolnici. Notranji obrambni pas — brzostrelke in puške — je varoval pot v gornji tretjini in same barake. Vsi pokretni ranjenci, 36 jih

je bilo, so dobili orožje, da bi ob morebitnem nemškem prodoru branili dostop do severnega mostu, po katerem edino je bilo moč priti do njihovega bunkerja. V sami soteski je bilo v bunkerjih 30 težkih ranjencev, ki sta jih varovala dva bolničarja, na vseh možnih dostopnih mestih pa je Alfred Petrovčič, vozač iz ekonomata v Cerknem, postavil mine.

Čeprav so Nemci prišli do samih mostov in poti do bolnice, ki se je v ozki klisuri vila kot shojena kratka steza, in čeprav so na stražarskem mestu lahko videli krzneno pelerino in na pokopališču izkopani dve jami, najprej niso šli, zadržal jih je ogenj iz naših bunkerjev. Nemci so tedaj z zažigalnimi naboji zažgali pobočja ob soteski, ki so bila vsa zaraščena s suhim resjem in grmičevjem. Vojaški vodja Ivan Goljat je seveda takoj odredil zaščito pred požarom, vendar je šele močan naliv tretji dan pogasil tinjajoče ognje. Za ranjence in borce se je ta epizoda dobro iztekla, čeprav je vsa ofenziva na Primorskem trajala več kot dva tedna.

In kako so to spomladansko nemško ofenzivo prestali drugi oddelki?

Oddelok »A« bolnice »Franja« je spomladansko ofenzivo 1945 preživel v podzemskem bunkerju. Ranjen je bil samo bolničar, in še ta zaradi nespোরazuma. Ranil ga je namreč upravnik bolnice, misleč da se proti bunkerju plazi Nemec, v resnici pa se je vračal bolničar, ki je šel po hrano v barako pa je na povratku zgrešil pot do bunkerja. Po odhodu Nemcev so še isti večer prišli iz bunkerjev vsi ranjenci, upravnik, bolničar in kuharica, vsi shujšani in bledi, vendar živi. Umikajoči se Nemci so povsem slučajno naleteli na barako tega oddelka in jo zažgali, pod njo skritih ranjencev pa niso odkrili.

Oddelok C-1 »Mica« je s pokretnimi ranjenci manevriral po bližnjih gozdvih v Davči, ki so jih Nemci tudi temeljito prečesali. Oddelok »C« je bil prazen že od začetka leta in je v ofenzivi ostal nedotaknjen.

V oddelku »D«, ki je bil spremenjen v skladišče za hrano, je bolničarka Ana, ki se je umikala z devetimi

srednje pokretnimi ranjenci, prenočevala. Dvajsetega dne ofenzive, ko je glavnina nemške vojske imela težke boje z našimi divizijami in korpusom in je bila Davča že povsem mirna, je prišlo okrog sedme ure zjutraj do oddelka kakih 50 Nemcev iz Železnikov. Pripeljal jih je ozdraveli ranjenec-izdajalec. Nemci so barako obkolili, pobili sedem ranjencev, bolničarka Anica in ranjenca Šorli ter Valenčič pa so se rešili tako, da so ves dan ležali v narasli vodi bližnjega potoka.

Oddelk D-1 ali »Švica«, v katerem je bilo kakih 30 ranjencev, je bil v veliki nevarnosti in strahu, da ga bodo Nemci, ki so hodili okrog njega, odkrili. Samo odlični konspiraciji se morajo zahvaliti, da jih Nemci niso našli.

Franja Bojc-Bidovec, prim. dr. med.

Razvoj partizanskih sanitetnih postojank na desnem bregu Soče

Po septembrski kapitulaciji Italije so se mnogi interniranci, ki so se vračali iz koncentracijskih taborišč v severni Italiji, vključevali v partizanske enote, ki so se v tistih dneh formirale v zahodnih Brdih (Cerovo). Med njimi je bilo tudi nekaj medicincev, ki so se takoj vključili v sanitetno službo, sprva kot četni in bataljonski bolničarji, pozneje pa tudi kot sanitetni referenti v brigadah in divizijah.

To so bili prvi zametki sanitetne službe v borbenih enotah onkraj Soče. Začela se je v četah, ko pa so te prerasle v večje enote, je z njimi rasla tudi sanitetna služba, Medicinci so večinoma prevzemali organizacijo in delo v brigadah ter divizijah kot sanitetni referenti, v nižjih enotah pa so sanitetno službo prevzeli mlajši tovariši in tovarišice, ki so jih za to delo pripravili medicinci na posebnih priložnostnih tečajih.

Ko je bila kmalu nato organizirana Soška brigada, so bile borbene akcije vse pogostejše in zato tudi potreba po urejeni sanitetni službi vse večja. Zato sem po nalogu komande brigade organiziral prvo pokretno brigadno bolnico

v vasi Podravno blizu Kambreškega. Namestili smo jo v privatno hišo, vodil jo je upravnik-medicinec, pomagali pa so mu bolničar in dve bolničarki. Bila je to prva in takrat edina partizanska bolnica na desnem bregu Soče. Sanitetni material smo dobivali s terena, ki je v ta namen organiziral posebne zbiralne akcije. Nekatere zavedne domačinke so hodile ponj celo v Gorico in Trst; po neki akciji v Goriških Brdih, v kateri so borci zajeli nemški kamion, pa smo dobili kar precejšnjo količino sanitetnega materiala. Hrano smo praviloma dobivali iz enote, po potrebi pa tudi na terenu. Ranjence so vozili v bolnico neposredno z bojišč, zato se je seveda bolnica v glavnem vedno premikala skupaj z brigadnim štabom. Tako smo se tik pred novembrsko ofenzivo preselili s Podravnega v vas Ukanje blizu Idrije, od tu pa potem po ukazu divizijske komande v Benečijo. Preseliti smo se nameravali v dveh ločenih kolonah. Prva, s težkimi ranjenci in sanitetnim materialom, je krenila z vozmi čez Idrijo proti Stari gori, vendar so jo na poti napadli Nemci. Zajeli so vozove s sanitetnim materialom in pobili nekaj ranjencev, drugim pa je uspelo umakniti se prek Idrije v smeri proti Zapotoku. Druga kolona z lažjimi ranjenci, ki sem jo vodil sam se je pomikala peš čez Kodrmace v vas Brda. Tudi našo kolono so napadli Nemci, vendar nam je vsem uspelo umakniti se nazaj čez Idrijo proti Kostanjevici in Ukanju v Zapotok, kjer smo se srečali s preživelimi iz prve kolone.

Po beneški ofenzivi se je cela Goriška (takrat XXXII., kasneje pa XXX.) divizija premaknila na levo stran Soče. Za ranjence, ki niso šli prek Soče, sem moral skrbeti sam, nisem pa imel zanje ne sanitetnega materiala in ne hrane. Vaščani so bili še nekaj časa po ofenzivi tako prestrašeni, da nanje nisem mogel računati. Šele čez nekaj dni so si toliko opomogli, da sem s terenskimi delavci lahko organiziral nabiralno akcijo po zahodnih Brdih in tako prišel do najnujnejših stvari, ki sem jih potreboval za oskrbo ranjencev.

Januarja in februarja 1944 so prišle na desni breg Soče večje partizanske enote, kjer so se že v dolini Soče in višje okrog Liga takoj zapletle v boje z Nemci. Iz teh bojev smo seveda spet dobili nekaj ranjencev, tako da so bile potrebe po stalni bolnici vse večje in večje. Kot sanitetni referent

Sl. 2. Partizanski zdravniki. Z leve proti desni: Jože Satler, Viktor Volčjak, Ernest Berke

Gregorčičeve brigade sem od divizijskega sanitetnega odseka dobil nalogo, ustanoviti konspirativno bolnico, v kateri bi se zdravili ranjenci s področja na desni strani Soče. Osebe sem dobil iz čet in bataljonov, sanitetni material, v glavnem je šlo za obvezilni material in nekaj zdravil ter hrano za prvo silo, pa v brigadni intendanturi. Za začetek smo se spet naselili v Podravnem blizu Kambreškega, kjer smo v hiši znanega partizana Tinca dobili dve sobi, ena njegovih hčera pa je postala naša kuharica. Tako je bila ustanovljena prva

polkonspirativna sanitetna postojanka na zahodnem Primorskem. Formirana v naglici, je bila seveda zelo izpostavljena raznim nevarnostim in nevarnostim. Po eni strani je to nevarnost pomenila bližina borbenih enot, po drugi pa zlasti izredna komunikativnost celotnega terena, ki je otežkočala vsako prikrito evakuacijo. Toda bila je to pač naša prva tovrstna postojanka, zato nismo imeli nobenih izkušenj glede terena in ne glede celotne organizacije, imeli smo velike težave s transportom ranjencev z bojišč, izredno težka pa je bila tudi redna oskrba s hrano.

Po treh tednih smo zaradi konspiracije postojanko zapustili in se preselili v zapuščeno hišo ob vznožju hriba med Bajtarji, Kuščarji in Mlinom. Hiša je bila zidana, vendar brez oken in vrat, pa tudi streha je le za silo varovala ranjence pred dežjem. Prostore smo uredili in pripravili za kakih 15 ranjencev, sami smo jih takrat imeli že blizu deset. Tako urejeni postojanki smo dali ime SVPB »Lidijav«.

Hrano in ranjence so prinašali posebej izbrani nosači, ki so vse to delo opravili večinoma ponoči. Na razpolago smo imeli tudi stalno stražo, javko pa smo izbrali v vasi Močile, kjer je bil tudi prvi zametek bolnišničnega ekonomata, tako da smo bili s hrano in sanitetnim materialom bolje oskrbljeni. Oboje so zbirali aktivisti OF, še zlasti aktivne pa so bile članice AFŽ, pi so hodile po sanitetni material in zdravila v lekarne v Gorico, Tolmin in celo v Trst. Pacienti so bili v glavnem lažji ranjenci s prestrelnimi ranami in poškodbami, nekaj pa smo imeli tudi bolnikov.

Postojanka je bila že od vsega začetka predvidena le kot začasna, pri Bizjakih smo namreč že gradili bolniško barako, v katero bi se preselili takoj, ko bi bila gotova. Ker pa so naju s tov. Bidovcem v Podravnem ujeli Nemci, je bila »Lidija« v neposredni nevarnosti, zato so jo še tisti dan evakuirali. Veljalo je namreč pravilo: »Če kdorkoli iz bolnice pride v ujetništvo se mora bolnica takoj preseliti na tako področje, na katerem doslej še ni bilas«. Evakuirali so jo torej kakih 5 do 6 km daleč v Rote pod Čančarje oziroma Fone. Tam pripravljena postojanka je imela eno samo barako za kakih 20 ranjencev in pa manjšo nadstrešnico za kuhinjo. V njeni bližini so bili podzemski rovi —

kaverne še iz 1. svetovne vojne — in vanje so umaknili vse težke ranjence. S tov. Bidovcem nama je uspelo pobegniti še isti dan in tako sem bil že naslednji dan spet med evakuiranci v Rutah. Pogoji za delo so bili izredno težki, v kaverne smo namreč lahko šli samo ponoči, podnevi so z nasprotnega brega lahko videli vsak naš korak, povrhu pa smo zaradi nenadnega umika ostali brez zadostnega sanitetnega materiala in hrane. Ker pa je prav takrat prek Idrskega in Beneške Slovenije potekala znana ofenziva XXX. divizije, smo dobivali izredno veliko novih ranjencev, zato smo z gradnjo postojanke v Bizjakih pohiteli na vso moč.

Postojanko v Rutah je vodila bolničarka, v njej pa smo ob našem prihodu našli dva lažja ranjenca in tri tovariše, ki so postojanko oskrbovali. Vseh tih šest ljudi sem vključil v našo sanitetno skupino, pa je bila evakuacija takoj mnogo lažja. Ta postojanka je bila pravzaprav ena od »divjih postojank«, ki so nastajale pod silo razmer. Nekaj takih postojank je nastalo že pred septembrsko italijansko kapitulacijo. Javko in ekonomat smo imeli v Močilah, transport ranjencev in hrane ter sanitetnega materiala pa smo opravili ponoči. Za evakuacijo ranjencev je veljalo načelo »k sebi«.

Takoj, ko je bila baraka pod Bizjaki zgrajena, smo se preselili vanjo. Nova postojanka, imenovali smo jo SVPB »Arnoš«, je stala v predelu blizu vasi Kuščarji, ki so ga na drugi strani zapirali hribi ter raztresene hiše vasi Rute in Vogrinki. Ob pomoči zvestih terenskih delavcev smo jo zgradili z lastnimi močmi. V njej je bilo prostora za 40 ranjencev, prostor pa je bil odmerjen za kuhinjo in shrambo. SVPB »Arnoš« je bila prva grajena konspirativna partizanska bolnica v tem predelu Primorske. V njej smo imeli tudi drugi smutni primer, zaradi nefritisa nam je umrla ena od bolničark.

Zaradi goste naseljenosti bližnjih vasi in pa precejšnje komunikativnosti celotnega terena smo seveda morali računati, da nas bodo prej ali slej odkrili, zato smo že takoj ob vselitvi začeli graditi postojanko nad Jurmani, severovzhodno od Vogrinkov. Sredi marca 1944 je bila postojanka, dali smo ji ime SVPB »Svoboda«, zgrajena in smo se takoj tudi preselili vanjo.

Nova bolnica je ležala kakih 600 metrov od ceste, v dostopnem terenu, obraslem z drevjem in grmičjem, v katero smo lahko prišli le z ene strani, ki je edine niso zapirala strma skalna pobočja. Večja baraka z blizu 40 posteljami je bila določena za ranjence, v manjši, pokriti s platneno streho, je bila kuhinja, osebje pa je spalo v šotoru. Delo v postojanki je bilo dobro organizirano, oskrba s sanitetnim materialom in hrano pa tudi povsem zadovoljiva. Tudi zavarovani smo bili kar dobro, saj smo razen pušk in brzostrelk imeli celo mitraljez. V bolnici je bilo takrat okrog 30 ranjencev. Pet od njih je bilo povsem nepokretnih, prav toliko je bilo srednje težkih, vsi drugi pa so bili le lažji ranjenci. Ekonomat in javka sta bila v Močilah, vse Transporte pa smo opravili ponoči.

Morala med osebjem in ranjenci je bila zelo visoka, redno smo dobivali časopise in bili o vseh dogodkih na frontah sproti na tekočem. Okrog nas je vladalo popolno zatišje in vsa situacija je bila taka, da bi lahko v miru in brez težav premestili k nam vse ranjence iz SVPB »Milenko« v Robedišču nad Breginjem, ki so jo Nemci že večkrat napadli, v njej pa je bilo tistikrat še nekaj ranjencev, ki so ostali po premiku naših čet na desno stran Soče.

Te ranjence naj bi torej preselili v našo postojanko, zato smo 18. marca 1944 poslali Leona Fajglja-Volga, nosača ranjencev, v SVPB »Milenko« po ranjence. Dali smo mu natančna navodila in javko, vrniti pa bi se moral čez tri dni. Toda 23. marca v zgodnjih jutranjih urah je pripeljal pred našo postojanko kakih 50 Nemcev. Z zvijačo nam je uspelo zadrževati jih toliko časa, da smo evakuirali večino ranjencev in bolnikov. Ko so Nemci spregledali našo ukano, so srdito napadli in z nadaljnjo evakuacijo je bilo konec. V baraki so ostali dva Rusa, en Hrvat in dva domačina, ki so prišli nemcem v roke. Oba Rusa in Hrvata so ubili, domačina pa odpeljali v Gorico in ju pozneje izpustili. Umik iz postojanke je bil izredno težak. Vse osebje je pomagalo težkim ranjencem, lažji ranjenci pa so se z medsebojno pomočjo vzpenjali po strmih pobočju v smeri, ki smo jo določili za umik. Prekoračili smo cesto in se po jarku manjšega potočka pomikali proti mlinu.

Razen naše bolnice je Volga izdal še dve družini v Robedišču, ki bi ga morali prepeljati v postojanko »Milenko«. Prav tako je seveda izdal tudi ranjence v SVPB »Milenko«, v kateri so Nemci pobili tri borce in bolničarko Valerijo, ki jih je oskrbovala. Takšna je bila tragična bilanca izdajstva enega samega človeka, ki si je znal pridobiti zaupanje, da je potem to zaupanje povrnil z najbolj umazanim izdajstvom.

Z ranjenci in osebjem smo se za nekaj dni umaknili najprej v senike na pobočju hriba na desni strani Idrije. Bili smo brez sanitetnega materiala, zdravil in hrane, zato smo se umaknili v skednje v vasici Greben, od tam pa potem čez deset dni v Zapotok, kjer smo ostali dlje časa.

Situacija, v kateri smo se znašli, veliko število ranjencev, ki je iz dneva v dan še naraščalo, težki pogoji za delo in življenje ter nenehne borbe okrog nas so nas silili, da čimprej zgradimo bolnico, ki bo omogočala rednejše in znosnejše življenje ranjencem in osebju. Izbrali smo kraj v bližini Podsela pod Kambreškim, pri »Marički«. Gradili smo sami, pomagali so nam le preverjeno zanesljivi domačini iz Rut. Barako smo postavili na precej strmo pobočje hriba, obraslega z visokim listnatim drevjem, ki jo je dobro skrivalo pred nepoklicanimi očmi. Bolniška baraka je bila dolga kakih deset metrov in polovico toliko široka, tako da smo ležišča lahko namestili ob obeh podolžnih stenah, hodnik med obema vrstama pa je omogočal udobno komuniciranje. Bila je to ena od lepo urejenih in dobro oskrbovanih postojank, zgradili pa smo jo v dobrih treh tednih. Ob baraki smo postavili manjšo nadstrešnico za kuhinjo, nekaj metrov stran pa smo izkopali še velik bunker, ki je imel en sam, dobro zaprt in zamaskiran vhod. Služil nam je za razne prireditve, v njem pa je vadil tudi pevski zbor, ki je prepeval predvsem partizanske pesmi, čudovito lepo pa je zapel tudi rusko romanco »Podmoskovskija večera«. Poslušat so ga hodili ranjenci in bolniki. Ves čas, kar smo ga prebili v tej postojanki, bilo pa je to skoraj tri mesece, smo imeli en sam smrtni primer. V tem času smo se tudi dobro založili s sanitetnim materialom, zdravili in živili.

Dan pred božičem 1944 so stražarji opazili v bližini postojanke nekega neznanega človeka in ni nam ostalo

drugega kot takojšen umik. Še tisti večer smo se umaknili v postojanko pod vasjo Srednje, ki smo jo nekoč prej že tudi uporabljali. Življenje v njej je bilo izredno težko, konec starega in začetek novega leta smo dočakali brez hrane in zdravil. Ne enega in ne drugega nismo mogli evakuirati iz prejšnje postojanke, ker so v naši neposredni bližini nenehno potekale manjše borbe z Nemci, ki so iz Soške doline tiščali v smeri proti Rutam. Šele čez več dni smo prek terena dobili nekaj hrane in sanitetnega materiala, vendar naših težav s tem še ni bilo konec. Od vseh strani smo bili zaprti v kotlini, po katere robu je tekla cesta, iz doline je bilo videti vsak naš dim, če smo le malo zakurili. Zato smo morali kopati rove, skozi katere smo spuščali dim pod kupe vejevja in grmičevja, da se je tako čim bolj razredčil in razpršil.

Nedaleč od postojanke je stala hiša, v kateri je živela partizanska vdova z otroki. Eden njih, star 8 do 10 let, je bil naš zvesti stražar. Če se je v bližini postojanke pojavila sovražna enota, je takoj pritekel v kotlino, v barako, in dejal: »Tovariš zdravnik, pazite na dim!« To je bilo geslo in takoj smo se začeli pripravljati na morebitno evakuacijo. Vendar smo imeli srečo, nikoli nas niso odkrili in nikamor se nam ni bilo treba umikati.

Kot vselej doslej, smo tudi med bivanjem v »Marički« že gradili novo postojanko, in sicer na terenu med vasmi Kuščarji, Bajtarji in Mlinom. Barako smo gradili iz desk in je bila ena najlepših, kar smo jih do tedaj zgradili. Za ležišča smo imeli pograde, kuhinja je bila ločena od barake za ranjence in smo zanjo postavili posebno manjšo barako. V tistih dneh smo imeli kakih 15 ranjencev, večinom precej težkih, in pa nekaj bolnikov. Umrl nam je samo eden od bolnikov, imel je raka na trebušni slinavki, kot je pokazala obdukcija, ki sta jo opravila dr. Volčjak in pa dr. Gregorčič. Dr. Volčjak se nam je pridružil prav na tej postojanki in nam je bil v veliko strokovno pomoč.

V tej postojanki, SVPB »Jakob Završnik« smo jo poimenovali, smo dočakali tudi najboljši dan, dočakali smo svobodo. Že 7. maja smo se z ranjenci in vsem materialom preselili v Tržič (Monfalcone) pri Trstu in se namestili v takojšnji vojaški bolnici, odkoder smo se 11. junija morali, iz

nam takrat povsem nerazumljivih sporazumov, umakniti v Vipavo in Ljubljano.

Manjša konspirativna postojanka je bila zgrajena leta 1944 tudi v Goriških brdih, nedaleč od vasi Bela. V njej je bilo prostora za kakih deset ranjencev, vodil pa jo je bolničar. Spadala je pod upravo glavne postojanke »Završnik«, ki je skrbela za strokovno pomoč, medtem ko se je s hrano morala oskrbeti sama. Sprva je ta postojanka nosila naziv Okrevališče štev. 1, pozneje pa se je preimenovala v postojanko SVPB »Jakobič«. Po koncu vojne se je ta dislocirani oddelek združil v matično bolnico in z njo prav tako odšel v Trzič pri Trstu.

Ernest Berke, dr. med., san. polk.

Bolničarske šole

Z organiziranim in sistematičnim šolanjem bolničarjev smo začeli januarja 1944, ko smo na Vršah pri Andrejcu organizirali prvi bolničarski tečaj. Na njem sem se predvsem seznanil z vsebino in organizacijo tečajev, ki naj bi jih organiziral in vodil v naslednjih mesecih. Vsega smo po tem tečaju speljali 14 tečajev, zadnja dva ali tri še leta 1945, vodil pa ju je dr. Davorin Valenti. Absolviralo jih je 213 tečajnikov, med njimi 51 deklet. V tečaje so prihajali tečajniki z vseh strani Primorske, celo iz Trsta. Bili so neverjetno željni znanja, dva od njih sta po vojni celo študirala medicino in sta danes ugledna zdravnika.

Program teh tečajev so pripravili v sanitetnem oddelku glavnega štaba, vendar pa smo ga glede na naše konkretne primere morali nekoliko prilagoditi. V naših enotah so bile najbolj razširjene uši, skabies in dizenterija, več pozornosti smo v tečajih posvečali nalezljivim boleznim in epidemiologiji ter splošni higieni, medtem ko se v študij anatomije in fiziologije nismo spuščali. Predavanja so trajala po 5 ur na dan, ves tečaj pa 14 dni. Spočetka sem imel za organizacijo na razpolago pomočnika, ko pa je ta odšel, sem ostal sam za vse, vse delo in skrb je obviselo na mojih ramah.

Po vsakem končanem tečaju so tečajniki opravljali izpit, zato smo šolo organizirali blizu kakega okrevališča, kjer so tečajniki lahko opravili potrebno prakso in se na praktičnih

primerih seznanili z organizacijo in vsebino dela, ki jih čaka v enotah, kamor se bodo vrnili kot usposobljeni bolničarji.

Koliko bolničarjev je padlo pri opravljanju svojega dela, mi ni znano, teh podatkov žal nimamo. Imamo pa vse podatke odkod, kdo in kaj so bili, in še danes se mnogi oglašajo z različnimi podrobnostmi in zanimivostmi iz njihovega delovanja v partizanski saniteti. Mnogo jih je po vojni nadaljevalo šolanje in v glavnem postalo jedro srednjemedicinskih kadrov v današnjih zdravstvenih ustanovah.

Bolničarska šola se je večkrat selila. Od Andrejca se je preselila k Šavletu, prav tako na Malih Vršah, nekaj tečajev je bilo na samotni kmetiji med Jagrščami in Krnicami, nato pa smo se preselili na Jagršče in kmalu za tem v Kanomljo. Od tam smo šli v Gornjo Trebušo, kjer smo se za nekaj časa nastanili pri kmetu Tičeri. Tu smo bili gostje tudi jeseni in prek zime 1944/45. Poletje smo preživel v Vipavski dolini na Erzelu in na Planini, vendar tečajeve nismo organizirali, ker je bil celoten položaj povsem nejasen. Februarja 1945 smo se s šolo preselili v Cerkno, kjer sta bila zadnja dva tečaja v dneh med 2. februarjem in 20. marcem, ko je šola prenehala delovati.

V času svojega obstoja je šola doživljala več hajk, katerim pa se je vselej pravočasno umaknila, direktnega napada pa ni doživela nobenega.

Doc. dr. med. Aleksander Gala

Lekarniška služba v saniteti IX. korpusa

O lekarniški službi in še posebej o medicinski preskrbi v enotah IX. korpusa je bilo doslej objavljenega sorazmerno malo, zato tudi še ni prave predstave o raznovrstnosti in pomembnosti te službe.

Geostrateški položaj ozemlja, na katerem so operirale enote IX. korpusa, je zahteval, da smo v njegovem območju postavili tri lekarnе:

- terensko lekarno »Sever« na področju Davče,
- terensko lekarno »Jug« na področju Predmeje in

— centralno lekarno, ki je bila postavljena v strmo pobočje, približno na pol poti med Gačnikom in Spodnjo Trebušo.

Terenska lekarna »Jug« je bila sprva pravzaprav na Čavnu in smo jo šele kasneje prestavili na Predmejo.

Preskrbovalni viri za vse tri lekarne so bili prav tako trije:

- lokalni prek organizacij AFŽ, mladine in aktivistov,
- zavezniški v obliki letalskih pošilk in
- lasten organiziran nakup velikih količin sanitetnega materiala v okupatorjevem zaledju.

Lokalni viri so bili pomembni zlasti v primerih, ko je šlo za razne specifične preparate, ki jih naše lekarne niso imele na zalogi, pa je bilo prav od teh odvisno življenje prenekaterega borca. Proti koncu vojne so ti viri precej usahnili, teren je bil pač vsestransko že zelo izčrpan.

Zavezniške letalske pošiljke sanitetnega materiala so bile dragocen vir, žal pa moram zapisati, da smo bili nad njihovo vsebino dostikrat razočarani. Vse prevečkrat so nam namreč pošiljali ogromne količine atebрина in acisala ter neočiščene vate, ki ni imela nobene absorpcijske moči. Praktično neuporabnega materiala je bilo sploh precej, vse od serumov do vakcin, ki jim je rok veljavnosti že davno potekel. S tem seveda nikakor nočem zmanjševati vrednosti tistemu, kar smo vrednega dobili, res pa je seveda tudi to, da so naše potrebe visoko presegale poslane količine, o čemer pričajo mnoge originalne naročilnice in sezname prejetega materiala.

Lasten organiziran nakup sanitetnega materiala v okupatorjevem zaledju je bil glavni preskrbovalni vir, ki do konca vojne ni usahnil, in hkrati vir, ki je omogočal, da so bili ranjenci, katerih število je z intenzivnostjo vojnih operacij naraščalo, relativno dobro oskrbljeni z vsem potrebnim, pa tudi osnovnega kirurškega instrumentarija nam ni primanjkovalo.

Ob tem je seveda treba povedati, da so imeli za to obliko dobav mnogo razumevanja v štabu korpusa in še posebej v glavnem štabu NOV in POS. Od njih smo občasno dobivali precejšnje denarne zneske, na nas pa je bila organizacija nabave globoko v okupatorjevem zaledju in potem

Sl. 1. *Apotekarski delavci IX. korpusa v Sp. Trebuši jeseni 1944. Od leve: mr. ph. Tone Priveršek (drugi), četrti je mr. ph. Uroš Rupreht*

seveda tudi prevoz na osvobojeno ozemlje ter naprej v naše lekarne. Tako smo med drugim postavili zvezo z Milanom. Prago in Dunajem, eno pošiljko pa smo prepeljali celo prek Münchna. Najbolje je delovala zveza prek Milana, odkoder smo dobivali večji del obvezilnega materiala.

Transporti z zahodne smeri so bili usmerjeni prek Trsta do Sežane, od tam pa prek Krasa v Goče v Zgornji Vipavski dolini do Predmeje, medtem ko so s severne strani prihajali do Kranja, od tam pa prek Škofje Loke in Železnikov v Davčo.

Povsem razumljivo je, da so bili ti nakupi in transporti ena najbolj čuvanih skrivnosti in samo temu se moramo zahvaliti, da se ni izgubila prav nobena pošiljka in noben denar, čeprav je pot vodila prek dolge in zapletene verige do prodajalca in nazaj. Žal pa je bilo izredno veliko žrtev med tovariši in tovarišicami, ki so z vso odgovornostjo in požrtvovalnostjo opravljali zaupane jim naloge. Tako smo jeseni 1944 v bližini Železnikov izgubili celotno posadko lekarne »Sever«; padla je v belogardistično zasedo in bila pobita do zadnjega člana, ker se ni hotela predati.

V okvir farmacevtske sekcije sanitetnega oddelka IX. korpusa sta spadali tudi ortopedska delavnica in »tovarna« mila v Cerknem. V ortopedski delavnici, ki se je v skladu z vsakokratnim vojaškim položajem gibala v prostoru med Čepovanom in Cerknim, je bilo zaposlenih 30 do 40 obrtnikov najrazličnejših profilov. Izdelovali so vsakovrstne ortopedske pripomočke, med njimi tudi dokaj zahtevne. Po oceni prof. dr. Bogdana Breclja so bili njihovi izdelki odlični. Delavnica je delovala vse do konca vojne.

Milarna v Cerknem je izdelovala zelo dobro milo, ki je bilo brez primesi peska in podobnih materialov. Iz ohranjenih dokumentov je razvidno, da so ga skušali poprečno po 1500 kg na mesec. Vse vojaške enote so bile dolžne prek okrožij oddajati ves loj zaklane živine, za katerega so potem dobile po 1 kg mila za 2 kg loja. S tem milom so bile oskrbljene vse bolnice, kolikor je bilo le mogoče, pa so ga dobile tudi operativne enote. Da bi proizvodnjo še povečali, smo začeli pridobivati maščobo tudi iz črev zaklane živine.

Vsaka od omenjenih treh lekarniških enot je bila skupek nadzemeljskih objektov in podzemeljskih bunkerjev. Razen lekarniškega osebja so za mikrolokacijo posameznih postojank vedeli le še kurirji, ki so prenašali naročila od javk do lekarn in potem material nazaj na javke. Javke, do katerih so prihajali kurirji iz bolnic in operativnih enot, so bile od lekarn precej oddaljene, od centralne lekarne celo več kot uro hoda.

Vsako naročilo smo v lekarni strokovno pregledali in pretehtali. Če nismo imeli naročenih predmetov, smo naročniku poslali farmakološko ekvivalentne preparate, kar pa nam je dostikrat povzročalo nemajhne težave. Na zalogi smo namreč imeli italijanske, nemške in angleške preparate, strokovne literature o njih pa tako rekoč nobene.

Iz ohranjenih dokumentov je razvidno, da je centralna lekarna, z dvema do štirimi kurirji, odpravila vsak mesec približno 90 velikih pošilk. Največji potrošniki so bili bolnice »Franja« in »Pavla«, korpusna kirurška ekipa, divizijske pokretne bolnice in pa divizijski farmacevtski referenti, ki so skrbeli za zaloge in racionalno porabo v brigadah.

Kamuflača posameznih lekarn je bila partizansko originalna. Kot posebnost naj omenim le dohod do lekarne na

Predmeji, ki je bil zaradi terena brez potokov in pa zaradi visokega snega, ki zlepa ni skopnel, izredno neugoden. Odcep z normalno prehodne poti smo speljali prek skalnatih grebenov, s katerih je nočni veter sproti spihal ves sneg in tako tudi v visokem snegu nismo puščali sledi, ki bi lahko pokazale, kje smo s poti zavili proti lekarni. V centralno lekarno je bil dostop s krožne poti speljan prek slapu kakih deset metrov v globino, izstopiti pa je bilo treba v strmo steno nad globeljo samega hudournika, ki je bila s katerekoli druge strani praktično povsem nedostopna.

Po preboju nemškega obroča na Vojskem, marca 1945, so se v centralni lekarni nekaj časa zadrževali tovariši Boris Kraigher, Tomo Brejc, Vida Tomšič, dr. Bogdan Brecelj in še nekateri. Nadvse kritično je bilo, ko je nemška kolona korakala vsega 20 metrov nad lekarniškimi objekti ter slepo streljala v grapo. Oddahnili smo se šele, ko je prešla slap, šele takrat smo vedeli, da je nevarnost mimo. Ob tej priliki so v galenskem laboratoriju uspešno operirali ranjenega šefa ruske misije pri IX. korpusu, podpolkovnika Ribačenka, ki so mu za narkozo lahko dali samo tehnični kloroform, edino, kar so imeli tedaj na razpolago.

Delo v partizanskih lekarnah je bilo zelo naporno in strokovno zelo zahtevno. Poleg vsega drugega je bilo potrebno pripravljati velike količine infuzijskih tekočin, zlasti fiziološko raztopino, Ringerjevo raztopino, glukozo raznih koncentracij, novokain in podobno. Izdelava raznih galenskih preparatov od fleminksa do sulfonamidnih masti in oftalmoloških solucij atropina in fizostigmina je bila tako rekoč naše dnevno opravilo. Težave so bile predvsem v tem, da je morala biti vsa tehnologija izdelave improvizirana in pa, da nismo imeli na razpolago skoraj nobene strokovne literature. Kljub tem težavam in pomanjkljivostim pri pravi preparatov pa nismo zabeležili nobenega primera sepse ali kakega drugega neželenega učinka.

Celovito stanje lekarniške službe po končani veliki marčni ofenzivi proti IX. korpusu je najbolje razvidno iz ohranjenega poročila, ki ga je lekarniška sekcija sanitetnega odseka vojne oblasti IX. korpusa poslala 31. marca 1945 lekarniški sekciji pri sanitetnem oddelku glavnega štaba NOV in POS (Glej arhiv IZD 9).

Mr. ph. Uroš Rupreht

Evakuacija in transport ranjencev

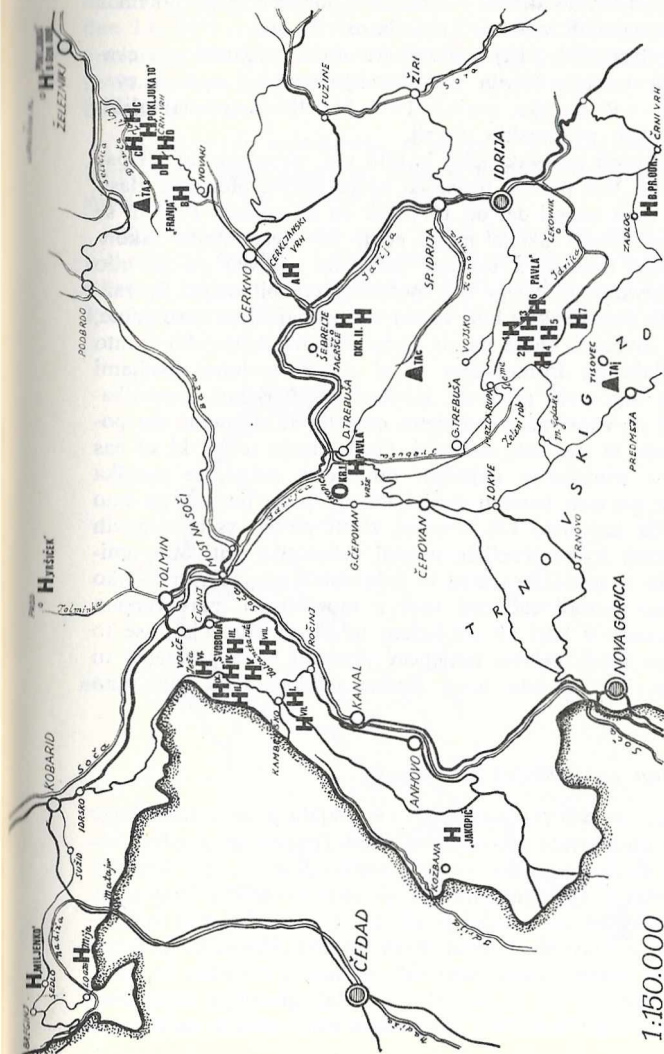
(Opis transporta s Primorske na Notranjsko)

Sanitetna evakuacija ranjencev pomeni hkrati s triažo vreden člen v oskrbi ranjencev, zlasti odkar je bilo po izkušnjah v 2. svetovni vojni v večini armad osvojeno načelo etapnega zdravljenja.

Etapno zdravljenje se začne na sami bojni črti z iskanjem ranjencev, njihovim izvlačenjem in prenašanjem v zaklonišča za ranjence (četno gnezdo), od tam patransport do bataljonskega previjališča in naprej v brigadno, odkoder je navadno že možen tudi prevoz do divizijskega previjališča. Na vseh teh etapah dobijo ranjenci ustrezno zdravstveno pomoč; glede na potrebe po posebni kirurški oskrbi pa gredo ranjenci s previjališča na javko zakonspirirane ali pa divizijske pokretne bolnice. Praviloma je sanitetna evakuacija vedno potekala »k sebi«, se pravi iz nižjih enot v višje, le v posebnih razmerah tudi »od sebe« in »vstran-bočno«.

Tako organizirane evakuacije v partizanih in tudi v IX. korpusu nismo mogli vselej upoštevati, še zlasti ne, ker bataljonskih previjališč skraja sploh nismo imeli. Pred osnovanjem korpusne kirurške ekipe smo ranjence pošiljali neposredno z brigadnega previjališča na javke bolnic. Kadar ni bilo mogoče organizirati ustreznega transporta, smo »ad hoc« ustanovili manjšo sanitetno postajo, bolnico, kot se je to zgodilo februarja 1944 na desnem bregu Soče ob pohodu XXX. divizije v Benečijo. Ranjence smo evakuirali na najrazličnejše načina, sproti smo določali nosače ranjencev in posamezne skupine spet razpuščali, formirali in razformirali smo sanitetne vode ipd. Kljub tej različenosti pa v vsem času nismo od bojišča pa do javke izgubili niti enega samega ranjenca; umirali so nam med transportom, nikoli pa jih sovražnik ni zajel in pobil.

Poleg sanitetne evakuacije z bojišč, kar je bila redna dejavnost sanitetnih vodov, smo poznali tudi drugačne, med njimi evakuacijo iz ogroženih zakonspiriranih bolnic in okrevališč (»Franja« in »Pavla«) v rezervne postojanke. Posebna vrsta evakuacije so bili tudi premiki divizijskih pokretnih bolnic, zlasti v zadnji pomladanski ofenzivi 1945. leta, še zlasti pa evakuacija težkih ranjencev, bolnikov in in-

1:150.000

Sl. 2. Razpored večjih in manjših skupin bolniških postojank na Primorskem, ki so se zgradile, vseljevale, opuščale in ponovno uporabljale od konca 1943 do osvoboditve. — Tako so označene na zapadnem Primorskem s H in imenom »Svoboda«, ter rimskimi številkami po vrsti kakor so se naseljevale. »Vršček« (od 1943) in »Jakopič« (od 1944) sta bili od navedenih odvojeni bolniški postojanki. (Glej referat Berke). — S črkami je označen blok bolniških postojank »Franija« in južno blok postojank »Pavla« v Trnovskem gozdu z okrevališči na Vršah in Jagerščah. — S »TA« so označene tudi terenske apoteke

validov s Primorske na Notranjsko, odkoder so jih potem z letali prepeljali v bolnico naše baze v Bariju.

Za ilustracijo, kaj vse zahteva dobro organizirana evakuacija večjega števila težkih ranjencev, naj opišem evakuacijo s Primorske, avgusta 1944, ki velja za eno najboljših akcij obeh primorskih divizij.

Indikacij za evakuacijo je bilo več, navedem naj jih par po vrsti. Vse poletje trajajoča sovražnikova ofenziva, zlasti pa še njen zadnji del od 19. julija do 12. avgusta 1944 in še nekatere večje akcije naših enot, so prenapolnile zakonspirirane bolnice s težkimi ranjenci, vse več pa je bilo tudi invalidov, ki so bili potrebni rehabilitacije. Sovražnikovih postojank je bilo vedno več, prihajale so nove enote, večje sovražne enote pa so se na poti na italijansko fronto ustavljale na Primorskem in si z očiščevalnimi akcijami hotele zagotoviti prehode. Kontrola nad našimi komunikacijami in vdori na osvobojeno ozemlje so postajali vse pogostnejši in vse bolj nadležni. Da bo mera težav, ki so nas silile v evakuacijo najtežjih ranjencev, polna, je nemška vojska na vseh frontah doživljala vse hujše poraze, pa smo zato na teritoriju IX. korpusa, zlasti pa na vseh njegovih vzdolžnih komunikacijah, morali računati s pritiskom umikajočih se nemških armad in izdajalskih grupacij, prav tako pa smo morali računati tudi z morebitnim izkrcavanjem zaveznikov v Istri ali na širšem tržaškem območju. Vse to bi nam glede oskrbe ranjencev prineslo nove probleme in težave. To so bile torej glavne indikacije za planirano evakuacijo.

Plan evakuacije

Čeprav je sovražna ofenziva še trajala in so sovražnikove enote preiskovale severozahodni del Trnovskega gozda, Lazne in Čepovansko dolino ter Banjško planoto, štab korpusa ni odlašal s pripravami za evakuacijo težkih ranjencev. Odločitev za evakuacijo je sprejel v sporazumu in koordinirano z glavnim štabom NOV in PO Slovenije. Prvotno je imel namen, evakuirati 300 ranjencev, bolnikov in invalidov, vendar pa je sanitetni oddelek glavnega štaba Slovenije pristal samo na 100 evakuirancev (dopis sanitetnega

oddelka glavnega štaba sanitetnemu odseku IX. korpusa z dne 14. VIII. 1944). Svojo odločitev je utemeljil s tem, da s sektorja VII. korpusa čaka v bližini letališča 230 ranjencev in imajo že z njimi velike težave v medicinskem in oskrbovalnem pogledu.

Planiranje in organizacijo evakuacije je vodil štab IX. korpusa s komandantom na čelu, ki je tudi spremljal transport vse do proge Ljubljana—Postojna.

Končni plan za evakuacijo je bil izdelan in sprejet po poprejšnjih številnih posvetovanjih komande in sanitetne službe v korpusu in z divizijskimi štabi ter upravami bolnic. Predvidene so bile tri etape s šestimi medetapami. Eva-

Sl. 3. Pot prenosa ranjencev iz Primorske na Notranjsko

kaucija naj bi se začela v prvi dekadi meseca avgusta s tem, da gre najprej na pot 50 ranjencev in invalidov iz bolnice »Franja«. To nalogo naj bi opravila XXXI. divizija z vsemi tremi brigadami, katerih borci naj bi bili vso pot glavni nosači in neposredni branilci celotnega transporta. Za prenos ranjencev sta bili določeni Prešernova brigada in bataljon Vojkove brigade, za predhodnico in zavarovanje pa Gradnikova brigada, ki je imela posebej pomembno nalogo pri prehodu čez železniško progo.

Na Hudem polju v Trnovskem gozdu se prvemu delu pridruži 50 evakuirancev iz bolnice »Pavla«. Prevzame jih en del Bazoviške brigade, ki je sicer varovala črto proti Gornji Trebuši in Laznam ter Zadlogu in dolini Idrijce. Druga brigada v sestavi XXX. divizije, Kosovelova, naj prevzame zavarovanje iz smeri Vipavska dolina, hkrati skrbi za prehrano in vodi s seboj tudi 200 italijanskih partizanov, ki naj bi se vključili v VII. korpus. Tretja, Gregorčičeva brigada, pri evakuaciji ne bi sodelovala, ker naj bi takrat odšla v Slovensko Benečijo. Združeni transport naj bi deloma na vozeih, deloma na nosilih, nadaljeval pot po Trnovskem gozdu do Otlice, kjer naj bi se končala 1. etapa. Tu so predvideni daljši počitek, krepki obroki hrane, temeljita zdravniška obravnava ranjencev ter dopolnitev obleke in perila ipd.

Naslednja, druga etapa, se začne s prevozom s kamioni od Otlice do Bukovja oziroma do Strmice, nato pa prenos ranjencev na nosilih prek glavne ceste in železniške proge Ljubljana—Postojna do pod vrh Javornika in do bivše jugoslovansko-italijanske meje. Po prehodu čez železniško progo je za XXX. divizijo naloga opravljana, XXXI. divija pa nadaljuje evakuacijo v Loško dolino, kjer je bilo letališče in kjer bo enota VII. korpusa za evakuacijo prevzela ranjence, bolnike in invalide. V to evakuacijsko bazo je že prej prišel posebni pooblaščenec, ki naj bi zastopal sanitetni odsek IX. korpusa pri evakuaciji njegovih borcev. Širše zavarovanje od železniške proge naprej bi prevzele enote VII. korpusa. S prihodom v evakuacijsko bazo bi bila končana tretja etapa, ki se začne s prehodom prek

železniške proge Ljubljana—Postojna, s čimer bi bila hkrati končana tudi naloga IX. korpusa. naj bi enota pripeljala top za planirani napad na novo ustanovljeno utrjeno belogardistično postojanko na Črnem vrhu nad Idrijo.

Priprave in naloge sanitetne službe

Uprave bolnic so morale pripraviti evakuirane za dolg in naporen transport, urediti za vsakogar od njih podrobno medicinsko dokumentacijo, izdelati potrebno število nosil, ortopedskih, pripomočkov, perila in vrečk ter zagotoviti rezervno hrano. S svojim osebjem morajo prenesti vse za evakuacijo določene ranjence na posebej izbrano mesto ob cesti, da se bolnice ne bi dekonspirirale.

Sanitetni odsek korpusa vodi in koordinira transport do železniške proge, od tam dalje pa prevzame to nalogo ojačena saniteta XXXI. divizije. Razen tega skrbi za intendantco, toplo hrano na koncu 1. etape in vseh mestih počitka do proge, opravi tamkaj potrebno zdravniško in higiensko oskrbo, pri čemer ji pomaga sanitetni referent XXX. divizije. Brigadni referenti imajo svoja mesta pri svojih štabih, ki bodo vključeni v kolono ranjenih in bolnih, bataljonski in četni bolničarji pa morajo biti ves čas neposredno ob vozovih in nosilih. Divizijske pokretne bolnice se vključijo v transport, vsaka v svojo divizijo. Za vsakega od stotih nepokretnih evakuirancev sta določeni dve zamenjavi, to je osem nosačev, kar v celem pomeni 800 borcev, medtem ko je Vojkova brigada določila celo po 12 borcev za vsakega evakuiranca.

Naše moči so torej bile v petih brigadah. Nekoliko v breme so nam bili obe pokretni bolnici, izmučena in za transport nemotivirana francoska četa iz borcev, ki smo jih osvobodili na Jesenicah, in pa 20 italijanskih partizanov, ki so bili še brez orožja.

Sovražnik je tedaj imel svoje postojanke v Ajdovščini, Vipavi, Postojni in Prestranku, na Rakeku (1000 Nemcev z udarnim domobranskim bataljonom), na Črnem vrhu (250 belogardistov), v Hotedršici, Godoviču, Idriji in v Logatcu. Iz teh postojank so nenehno izpadali in križarili po Trnovskem gozdu, Banjši planoti na Čepovanski dolini.

Vse naše enote so imele neposredno pred evakuacijo in potem ves čas med transportom številne vojaške, partijske in politične sestanke, na katerih so podrobneje obravnavali naloge enot in vsakega posameznika. Za vse je veljal strog ukaz, da se, ne glede na položaj, čas in vreme, z odrejenih položajev ne smejo umakniti brez posebnega ukaza, na položajih morajo vztrajati do zadnjega (Zbornik VI/15, dokument šte. 94). Po vseh teh pripravah je del enot dobil prve ukaze za premik v dneh od 1. do 4. avgusta.

Kakor da je sovražnik slutil ali morda celo vedel za naše načrte, je 7. avgusta, prav tisti dan, ko naj bi se začela evakuacija iz bolnice »Franja«, pregrupiral svoje sile. Bataljon »Heine« je še tisto dopoldne prodril iz Lazen prek Gornje Trebuše na področje Mrzle Rupe in Vojskega, uničil spotoma partizanski telefonski center in vso noč ostal v gozdu. Vse to se je dogajalo le kake štiri kilometre od »Pavle«, ki bi morala 9. avgusta, ob 5. uri zjutraj, postaviti svoje evakuirance ob cesto na Hudem polju nad Mrzlo Rupo. Štab XXX. divizije zaradi tega ni smel poslati Bazoviške brigade po ranjence, kakor je bilo določeno v načrtu. Že naslednji dan, 8. avgusta, se je sovražnik s 700 vojaki kot klin vrnil med Gradnikovo brigado na Malih Laznah in Kosovelovo na Krnici, v katero so bili takrat vključeni tudi slušatelji oficirske šole in pa Italijanska brigada. S tem svojim klinom je preprečil načrtovane premike in pretrgal mnoge zveze ter nam tako onemogočil medsebojno obveščanje med enotami (Isaković). Sovražnik je v tem času pridobival na moči tudi številčno, nove in močne kolone so prihajale iz novih smeri in pritiskale na naše enote s tolikšno silo, da je moral del XXX. divizije iskati zavetje v Kozjih stenah nad Predmejo, drugi del, dva bataljona Kosovelove, en bataljon Bazoviške brigade in oficirsko šolo pa je sovražnik potisnil v Vipavsko dolino v bližino Šmarij. Prek Predmeje je namreč nadaljeval prodor k Otlici in Colu ter se od tam spustil v Vipavsko dolino.

11. avgusta je kazalo, da je za evakuacijo predviden teren miren in dokaj varen za začetek akcije, ki naj bi se začela naslednji dan. Toda prav takrat sta dva nemška bataljona s 1200 možmi krenila na Otlico in tam naletela na

dele, od dolgega pohoda prek cele Vipavske doline in s Predmeje na smrt utrujenega bataljona Kosovelovcev. Naši borci so se morali umakniti in Nemci so spet zasedli Predmejo. Štab XXX. divizije z vsemi prištavnimi oddelki in enim bataljonom Bazoviške brigade so spet sprejele Kozje stene, ki so že tolikokrat rešile primorske partizane. Končno se je sovražnik prek Krnice spustil v Vipavsko dolino in od tam prek Trnovega odšel v Gorico. Druga faza poletne ofenzive je bila s tem končana, za sanitetno službo pa je pomenila nove ranjence ter nove fizične in psihične napore, predvsem pa poslabšanje zdravstvenega stanja večine 50 ranjencev iz bolnice »Pavla«, ki so že od 9. avgusta čakali izven bolnice na evakuacijo. Še več, morali smo celo izprazniti in opustiti eno od Pavlinih postojank, ker je bila zaradi čakanja dekonspirirana.

Šele 13. avgusta je evakuacija lahko stekla. Vse tri brigade XXX. divizije so po zboru in raportu komandantu divizije prevzele 30 ranjencev in invalidov (podatki so različni) na cesti Cerkno—Želín, ki so jih v noči na 13. avgust prinesli iz bolnice »Franja« v gozdiček ob cesti Novaki—Cerkno, popoldne pa z vozmí in kamioni prepeljali do Cerknega in predali brigadam. Do Želina so ranjenci ostali na vozilih, tam pa so jih preložili na nosila in vozove — trpljenje za ranjence in borce se je začelo.

Kako lahka in udobna bi bila pot s kamioni na Spodnjo Trebušo do Čepovana, Lokev in Otlice, če tam ne bi bilo sovražnika, ki nas je prisilil, da smo pot morali opraviti peš. Srečno smo prebredli Idrijco, potem pa se začeli strmo vzpenjati na Jagršče prek Šebreljske planote in strmin Krnice, Oblakovega vrha in Rzelja do Vojskega. Na tem križevem potu, ki je trajal celih 14 ur, so omagovali borci in živina. Pomanjkanje vode je trpljenje le še povečavalo. 14. avgusta je vsa kolona počivala na Vojskem, zvečer pa krenila prek Mrzle Rupe na Hudo polje, kjer sta se ji 15. avgusta zjutraj pridružila še dva bataljona Bazoviške brigade s 50 ranjenci iz bolnice »Pavla«, ki so v gozdu čakali že sedem dni.

Vse brigade so svoje naloge opravile natančno po načrtu. Na Otlici je bil 16. avgusta odmerjen daljši počitek in

pregled ter zdravstvena oskrba ranjencev in bolnikov, kot je bilo predvideno v planu evakuacije. Vodo so nam vozili z avtomobilsko cisterno, igralska skupina IX. korpusa pa nam je priredila pravi miting. Ker so se nekateri prav na tem mestu poslavljali od Primorske, seveda ni manjkalo tudi nekaj žalostnih prizorov.

17. avgusta, ob zahodu sonca, je glavnina z ranjenci spet krenila na pot. Ranjence smo vozili s kamioni, zato ta del druge etape ni bil naporen. Dolga kolona se je vila od Otlice prek Cola in Podkrajja proti Bukovju, kamor je prispela proti jutru 18. avgusta. Tu je bil spet daljši počitek, dobili smo topli obrok hrane, opravili medicinsko oskrbo ranjencev in bolnikov, proti večeru pa smo se že premaknili do vasi Strmice, vsega kakih 5 km od proge Ljubljana—Postojna. Transport od Strmic do proge je bil že v evakuacijskem planu predviden kot najnevarnejši in najtežji. Iz varnostnih razlogov so morali namreč vsi ranjenci in bolniki na nosila, le nekaj lažjih invalidov smo posadili na konje in mule, katerim smo z žakljevino ovili kopita. Ves transport se je odvijal natančno po načrtu. Brez težav je kolona prekoračila glavno cesto tik nad Kačjimi ridami nad Planino, okrog polnoči pa že tudi železniško progo med Ravbarkomando in Štrbecem, dvema krajema, kjer je sovražnik imel manjši posadki in med njima nekaj bunkerjev. Kot smo pričakovali, proge nismo mogli prekoračiti neopazeni. Sovražnik je nabijal z minami in mitraljezi ter poskušal prehod preprečiti tudi s posameznimi izpadi (Mačkovec), vendar so naše zares temeljite priprave omogočile in zagotovile popoln uspeh. Vsega so bili ranjeni en sam borec iz Prešernove in trije iz Vojkove brigade.

Trnova pot se je nadaljevala. Spotikanja in padanja po brezpotju in ohraščenih stezah ni bilo konca v temni in deževni noči. Prenašanje ranjencev je bilo težko zlasti tam, kjer ni bilo prostora za štiri nosače. Zveza med deli kolone je bila dostikrat pretrgana, težave pa so nam delali tudi nemotivirani Francozi. Tako je šlo vse do podvrh Javornika, kjer naj bi kolona počivala in si nekoliko oddahnila. V ranem jutru je krenila skozi gozdove brez cest in poti, vendar ji je težave lajšal občutek varnosti in prostosti, kot

o tem piše Leskovec v svojem Križpotju. Ostal jim je le še kos gozdne poti do počivališča na jasi z lovsko kočo na nekdanji jugoslovansko-italijanski meji (Stanovnik) in 19. avgusta zjutraj, ura je bila osem, je bila za nami tudi druga etapa evakuacije. Na strahotno izmučeno in premočeno množico je posijalo sonce, sanitetno osebje je poskrbelo za ranjence in bolnike, kuharji pa so postregli z mesom v močniku. Tu nam je umrl prvi ranjenec (Lazo), komandant bataljona Gradnikove brigade, ki je pot trebušnem prestrelu prebolel v »Pavli« peritonitis, pred Kozarščami pa nam je zaradi sterkoralne fistule umrl še en ranjenec, Mongol Kalinov.

Po načrtu bi na tej jasi že morali čakati vozniki iz Cerkniške doline, za kar je bila zadolžena predhodnica, tj. Gradnikova brigada. Prišli so šele popoldne in niti ne toliko, kot je bilo predvideno, tako da težkega prenašanja še ni bilo konec. Še pri dnevu, bilo je 19. avgusta, je kolona po gozdni cesti Postojna—Javornik—Notranjska prišla v dolino na obljudeno osvobojeno ozemlje. Spontano se je oglasila harmonika, zadonela je pesem in dvoredna kolona se je kar sama uredila za zastavami z rdečo zvezdo.

V Kozarščah je bil predviden daljši postanek in počitek, ki pa ga je pokvarilo neprijetno sporočilo divizijskega štaba v Starem trgu, da je letališče v Nadlesku opuščeno zaradi nenehnih sovražnikovih vdorov in napadov.

20. avgusta popoldne se je začela zadnja, neplanirana etapa. Po cepljenju proti tifusu je v spremstvu dveh bataljonov Prešernove brigade nadaljevala kolona ranjencev in invalidov pot na vozovih skozi Babno polje, Prezid in Čabar proti Kočevskemu Rogu, kjer jih je 21. avgusta prevzela saniteta VII. korpusa. V arhivskem gradivu je podatek, da so 69 primorskih ranjencev ter invalidov evakuirali z letali v Bari v dneh od 31. avgusta do 6. septembra 1944 (fascikel 367/III).

Komandant divizije Vojko (Petelin) je pred odhodom iz Cerknega svoj govor pred brigadami končal z besedami: »Naložena nam je sveta in velika naloga, ki jo moramo izvršiti!« (IZDG, fascikel 90/1), vojni poročevalec XXXI.

divizije Franci Preis pa je v svojem članku »XXX. - samaritanska divizija« takrat zapisal: »Pohod je edinstven. Vse je pripravljeno in predvideno do zadnje pičice, veličasten primer, kakršnega v zgodovini vojaške sanitete morda še ni bilo.« Primorske brigade so svojo sveto in veliko nalogo opravile. Tudi top so pripeljali, kot jim je bilo naročeno, in tudi Črni vrh nad Idrijo je padel.

Še o evakuacijah na Primorskem na sploh

Da bi evakuacije vseh vrst uspele, morajo biti temeljito pripravljene v vojaškem, sanitetnem, moralno-političnem in preskrbovalnem pogledu. Koliko važnosti smo v gornjem primeru posvečali prav tem zahtevam, priča dejstvo, da so vsa pismena poročila, od bataljona navzgor, obvezno zajemala priprave na evakuacijo kot posebno točko. Tako lahko beremo v poročilu štaba XXXI. divije štabu IX. korpusa z dne 27. junija 1944 naslednje: »Poleg mnogostevilnih težav, na katere se naleti v toku evakuacije ranjencev posebno na Gorenjskem, ipak se je evakuacija vršila dobro in so vsi ranjenci bili pravočasno evakuirani s položaja na javko. Bilo je slučajev, da so naše edinice vodile borbo umikajoč se in noseč ranjence, ali pak da so skupaj z ranjenci padli v zasedo in so spet vse ranjene tovariše pod najhujšimi terenskimi in vremenskimi pogoji iznesli s seboj iz borbe...«.

Štab XXX. divizije npr. poroča 20. septembra 1944 štabu IX. korpusa: »Pri napadu na Hotedršico prvič sodelovala kirurška ekipa. Prevoz do nje se je vršil z avtomobili...«.

Sanitetni odsek IX. korpusa prav tako poroča sanitetnemu oddelku glavnega štaba 4. septembra 1944 pod tč. 1/B: »...Pri vseh akcijah in v času sovražnikove ofenzive se je evakuacija vršila brezhibno in prilikam prilagojeno. V enem slučaju, ko je bil dovoz do javke zaprt, se je vršila z nosači ranjencev do zasilne javke, v drugih s kamioni, vozovi. Opaža se veliko napredovanje v medsebojni zvezi operativne sanitete z upravami SVPB v času ofenziv in akcij, kar omogoča najhitrejšo in najboljšo konspirativno evakuacijo v vsaki situaciji.«

In na kraju še del poročila, ki se nanaša na vzorno izvedeno evakuacijo ob napadu na Trnovo, ki je bilo poslano glavnemu štabu 31. januarja 1945 pod tč. D: »V preteklem mesecu je bila izvedena samo ena velika akcija, kjer so sodelovale poleg XXX. divizije še nekatere edinice XXXI. divizije. Izvedena je bila likvidacija sovražne postojanke Trnovo (200 mož) in to v času od 19. do 22. januarja 1945. Sanitetna služba je bila izvedena do podrobnosti po odločenem načrtu. Bataljonsko previjališče je bilo pri Trnovem, brigadno previjališče edinice, ki je napadala, je bilo 4 km oddaljeno od mesta borb (vas Nemci). Divizijsko previjališče je bilo oddaljeno od brigadnega 4 km (Lokve) in kirurška ekipa od divizijskega previjališča 5 km (Čepovan). Prevoz se je vršil z vozovi, ker je visok sneg preprečeval uporabo motornih vozil. Edino transport od previjališča Gradnikove brigade, ki je zadrževala intervencijo iz Gorice, je bil izveden do vozne poti z nosili, za kar je štab brigade dodelil eno četo. Triažo je vršila kirurška ekipa in oskrbela tudi prevoz v same postojanke. V tej akciji je bil dosežen rekord s tem, da je bil ranjenec od Trnovega pripeljan do kirurške ekipe v teku poldruge ure ...«

Dr. med. Franc Bidovec, san. polk.

Evakuacija ranjencev pokretnih bolnic v zadnji ofenzivi

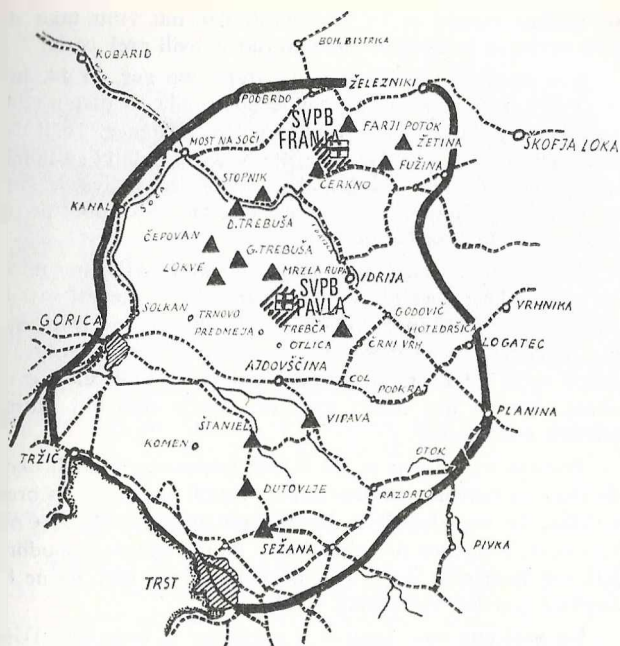
Močna sovražnikova ofenziva v marcu in aprilu 1945 je večino operativnih in zalednih enot, vojaške šole, bolnice, politične forume in precej aktivistov zajela v obroč in ga na koncu sklenila v Trnovskem gozdu. Celoten IX. korpus je bil tako rekoč stisnjen na ozemlje nekaj kvadratnih kilometrov.

V obroču so se seveda znašle tudi pokretne bolnice XXX. divizije, italijanske divizije »Natisone« in bolnica Vojne oblasti IX. korpusa, zato me je štab korpusa zadolžil, da s komisarjem Vojne oblasti tov. Bergantom organizirava evakuacijo vseh treh bolnic.

Do 29. marca so bile vse tri bolnice v okolici vasi Vojsko in Gačnik. Ker je sovražnik prodiral iz Spodnje Trebuše proti Gornji in Oblakovemu vrhu, smo svoj umik usmerili prek Mrzle Rupe na Predmejo, vendar pa smo se morali pred sovražnikom, ki je medtem prodril iz Lokev proti Predmeji, umakniti nazaj v Trnovski gozd v Kozje stene.

30. marca zvečer je kolona ranjencev iz vseh treh pokretnih bolnic in z nekaj bolniki iz zalednih komand ter aktivisti in zdravniki iz civilne sanitete, vsega kakih 230 ljudi, krenila proti gori Tisovec. Ščitila jo je italijanska divizija »Natisone«, vendar nam prodor ni uspel in smo se pozno ponoči morali vrniti na izhodne položaje.

Drugi dan, bila je sobota, smo manever ponovili pod zaščito XXXI. divizije. Pred kolono je šla Vojkova brigada s

Sl. 1. Delo in kraji kirurške ekipe IX. korpusa na Primorskem 1944/1945

štabom XXXI. divizije, na začetku pa Prešernova brigada. V popolni tišini smo stopali po gozdnih stezah, ponekod tudi kar po celem, držeč se za roke, da se kolona ne bi pretrgala. Noč je bila temna in oblačna, tako da dejansko nismo videli nikamor. Kljub največji pazljivosti se nam je kolona večkrat pretrgala. Sovražnik je po vsej verjetnosti čutil, da se v gozdu nekaj dogaja, pa je teren, po katerem smo hodili, pogosto osvetljeval s svetlečimi raketami, vendar nam je uspelo, da smo se brez strela izvlekli iz obroča, obšli Idrijski log ter se ob zori znašli na cesti Črni vrh-Col. Nemški oklepni avtomobil, ki je patroljiral po cesti, je naletel na na-

šo močno zasedo in se vrnil proti Črnemu vrhu tako da smo ranjence in bolnike lahko varno spravili prek ceste.

Ves premik je brez presledka trajal vso noč do 14. ure naslednjega dne, potem pa nas je pot vodila na planino Javornik in še naprej prek Hrušice na Sv. Lovrenca. Težji del evakuacije je bil s tem končan. Ranjenci in bolniki so dobili nekaj krepkejša hrane in ponoči, v najhujšem nativu. V varstvu dveh bataljonov Vojkove brigade, smo odšli prek proge Postojna—Trst na Notranjsko.

Ves čas ofenzive, vse od marca do evakuacije, smi imeli zelo malo hrane na razpolago. Ranjenci so prihajali v bolnice utrujeni in izčrpani, mnogi z ozeblimi nogami. Dali smo jim lahko le kosček mesa in liter večinoma neslane vode, v kateri se je kuhalo meso, to pa je bil hkrati tudi celodnevni obrok. Zadnja dva dneva pred evakuacijo smo bili skoraj povsem brez hrane.

Povsem razumljivo je, da je bila evakuacija v takih okoliščinah za ranjence izreden napor. Hodili smo hitro in brez počitka, če smo hoteli še pred dnem priti čez cesto Črni vrh—Col. Ranjence in bolnike smo morali nenehno spodbujati, jim pomagati, jih dvigati in podpirati pri hoji, da ne bi zaostali in prišli sovražniku v roke.

Na vsej poti smo izgubili 8 ranjencev in bolnikov. Trije tuberkulozni bolniki so umrli zaradi hemoptoe, en bolnik pa je umrl zaradi zastrupljenja z mesom. V nahrbtniku je namreč že več dni nosil surovo meso, ki ga je nekuhanega pojedel in čez nekaj ur umrl.

Če danes, po toliko letih, koskušam analizirati celotno akcijo, skoraj ne morem verjeti, da smo s tako rekoč vsemi ranjenci in bolniki prišli iz navidezno povsem brezizhodnega položaja, ne da bi sovražnik ali mi izstrelili en sam naboj. Žrtve so bili samo tisti hudo ranjeni in bolniki, ki zaradi slabe telesne kondicije niso zdržali hudih naporov evakuacije. Še zlasti pa ne morem verjeti, če se spomnim, da je bila prav tistega dne na Vojskem huda bitka za preboj sovražnega obroča, v kateri je padlo več kot 700 ljudi.

Davorin Valenti, dr. med.

Sl. 2. Hiša pri Likarju na Predmeji, kjer je bila pokretna bolnica XXXI. divizije IX. korpusa

Umik pokretne bolnice XXXI. divizije

Pokretna bolnica XXXI. divizije je imela svoje stalno mesto v vaseh Novaki in Labje pri Cerknem, kjer je bila varna pred nenadnimi sovražnikovimi napadi, hkrati pa je imela dokaj ugoden dostop za ranjence iz brigade. Bolnica je bila razmeščena kar po hišah, vodil jo je zdravnik, ki sta mu pomagali dve bolničarki.

21. marca 1945 pa se je zaradi sovražnikove ofenzive bolnica morala umakniti iz obeh vasi. Evakuacija je bila izredno težka. Umikali smo se podnevi in ponoči, rinili z ranjenci in opremo med Krnom in Bogatinom prek 2000 metrov visoko, v dežju in snegu, lačni in prezeblji do kosti. Šele ko smo prišli do vasi Soča, smo se lahko ustavili, bili smo varni pred sovražnikom. 70 ranjencev in bolnikov smo razmestili po vaških hišah, vendar smo se morali večkrat umikati pred Nemci, ki so se prav v tistih dneh umikali iz Italije. Celotno evakuacijo od Cerknega do Soče je varovala ena sama četa z avtomatskim orožjem.

Po osvoboditvi smo to bolnico premestili v Trzič (Monfalkone).

Pavel Jamšek, dr. med.

Organizacija sanitete vojne oblasti IX. korpusa do februarja 1945

Začetek organiziranega razvoja zaledne sanitete na območju IX. korpusa datiramo v prve mesece 1944. leta. Sprva je šlo samo za poseben referat v odseku za zaledje pri štabu IX. korpusa, že aprila 1944 pa se je ta referat osamosvojil v samostojen odsek pri vojni oblasti in prevzel skrb za organizacijo zaledja.

Glavne naloge zaledne sanitete pri komandi vojne oblasti so bile: opora operativni vojski, skrb za varno epidemiološko situacijo in ustrezne sanitarne centre, sodelovanje pri mobilizaciji ljudstva v območju operativne enote (zdravniški pregledi), organizacija šol za sanitetne kadre, ustanavljanje stalnih in pokretnih bolnic za potrebe operativne in zaledne vojske, organizacija veterinarske službe ter organizacija zdravstva za civilne potrebe.

Vse te naloge smo uspešno reševali, ker so v partizane prihajali novi zdravniki, bolničarske šole so nam dajale usposobljene bolničarje, sama organizacija pa se je prek petih vojnih področij (gorenjskega, idrijskega, kobariškega, vipavsko-goriškega in kasneje še istrskega) odvijala predvsem prek komand posameznih mets ter pokrajinskih narodnoosvobodilnih odborov za Slovensko Primorje in Gorenjsko.

Tako smo v času od marca do novembra 1944 postavili stalni bolnici na kobariškem in vipavskem področju, pokretno bolnico v Cerknem s kapaciteto 60 do 80 ležišč, dve sanitetni šoli, terensko lekarno za potrebe zaledja, ortopedsko delavnico, 30 razmeroma dobro opremljenih ambulant ter še mrežo sanitarnih vozlov. Ob koncu leta 1944 je v vseh teh enotah delalo 8 do 10 zdravnikov ter približno 90 do 100 bolničarjev. Po nekaterih ohranjenih poročilih lahko ugotovimo, da je v nekaj zadnjih mesecih tega leta šlo skozi navedene sanitetne enote več kot 50.000 pripadnikov operativne in zaledne vojske. Samo za ilustracijo: pokretna bolnica v Cerknem je s svojim sanitarnim vozlom lahko v enem dnevu okopala, razušila in preoblekla v sveže perilo kar celo brigado. In še: medtem ko je med okupatorjevimi pomočniki, ki so v tistih časih pridrli na Primorsko, razsajal pegavi

Sl. 3. Kirurška ekipa IX. korpusa na Črnem vrhu nad Cerknim, oktobra 1944 (skrajni desni, z oznako na rokavu je dr. Pahor)

titus, nismo v naših vojaških enotah in ne med civilnim prebivalstvom registrirali prav nobenega takega primera.

Prav gotovo drži, da je zdravstveno varno zaledje pomemben dejavnik za uspehe operativnih enot.

Prof. dr. sc. med. Jože Satler

Kirurška ekipa IX. korpusa

Šele ko je avgusta 1944 prišel med primorske partizane dr. Franci Derganc, je bilo v IX. korpusu mogoče dvigniti kirurško oskrbo ranjencev na najvišji možni strokovni nivo. Za razliko od VII. korpusa, ki je deloval na Dolenjskem, smo na Primorskem imeli le korpusno kirurško ekipo, medtem ko so jih na Dolenjskem imele celo posamezne divizije.

Iz zalog, ki so jih imele bolnice in lekarne, je dr. Derganc zbral potreben instrumentarij ter medikamente, težave pa je imel z operacijskim perilom. Morali smo ga namreč izdelati tako, da je zavzemalo čim manj prostora, da bi ga v steriliziranih kontejnerjih lahko prenašali iz kraja v kraj. Kirurška ekipa namreč ni bila stalno ekipa, sestavili so jo le, kadar je štab planiral kako večjo ofenzivno operacijo. Glavnemu kirurgu dr. Dergancu so se ob takih prilikah pridružili zdravniki sanitetnega odseka korpusa, divizije ali brigade, vse drugo osebje pa je prišlo iz bolnice »Franje« ali »Pavle«, pač iz tiste, ki je bila najbližja planirani operaciji. Tako so ranjenci najhitreje in najbolj zagotovo prišli do potrebne pomoči. Praksa je bila, da je dr. Derganc takoj po končani akciji odšel v bolnišnico, kamor so prenesli večino ranjencev, s čimer je bila zagotovljena kontinuirana kirurška nega.

Kirurška ekipa je svoje delo opravila v treh borbah na Gorenjskem: v Poljanah nad Škofjo Loko, Gorenji vasi in Železnikih ter v šestih borbah na Primorskem; Trnovo, Godovič, Predmeja, Čepovan, Grgar in še enkrat Trnovo. V svoji knjigi »Okrvavljena roža« je dr. Derganc dokumentarno obdelal vse te akcije ter težave in uspehe kirurške ekipe, ki jih je bil še posebno vesel.

Marca 1945 je IX. korpus doživel najhujšo nemško ofenzivo, ki ga je doletela sredi najbolj intenzivnih priprav za osvoboditev tedaj zaslužnjene Primorske. Po končani ofenzivi se je ob koncu aprila odpravil štab korpusa z vsemi divizijami prek takrat še okupirane Vipavske doline naravnost proti Trstu, z njim pa je odšel tudi sanitetni odsek in celotna kirurška ekipa. Že na poti prek Krasa so začeli dobivati obvestila, da je v Dutovljah mnogo ranjencev brez zdravniške pomoči in oskrbe, zato so se člani kirurške ekipe in sanitetnega odseka ločili od štaba in odšli v Dutovlje, kjer so se v improviziranih operacijskih sobah posvetili najtežjim ranjencem. Ker se je med tem začela tudi že borba za Trst, so v Dutovljah nenehno prihajali novi ranjenci, pa je ekipa delala tako rekoč dan in noč.

Po osvoboditvi Trsta je dotok ranjencev pojenjal, zato se je celotna kirurška ekipa lahko preselila v bivšo nemško vojaško bolnico v Sežani, kamor so prihajali pretežno borci IV.

armade. Tja so preselili tudi najtežje ranjence iz Dutovelj in naših partizanskih bolnic. Sežanska bolnica je bila takrat in za takratne razmere najjemenitnejša zdravstvena ustanova na vsem Primorskem, imela je dobro opremljeno operacijsko dvorano, sodoben sterilizator, rentgenski aparat in še mnogo drugega.

Dr. Derganc je bil takrat še vedno edini kirurg na vsej osvobojeni Primorski, zato je moral skrbeti tudi za vojaško bolnico v Gorici, kamor smo evakuirali naše ranjence ter bolnike iz bolnic »Franja« in »Pavla«, prav tako pa je moral skrbeti še za bolnico v Postojni, kamor so prihajali zlasti ranjenci borci IV. armade, ki se je borila za Ilirsko Bistrico in Trst.

Junija 1945 je bilo vse pogostejše slišati glasove, da bo naša vojska morala zapustiti mnogo krajev, ki smo jih osvobodili s svojo krvjo. Zato smo takoj začeli evakuirati vse težje ranjence iz Gorice in jih premeščati v Ljubljano, medtem ko smo lažje pošiljali kar domov. Na ozemlju, ki je pripadlo naši vojski, ni bilo razen v Postojni, ki je bila prepolna ranjencev, nobene sanitetne ustanove. In ker smo morali evakuirati tudi bolnišnico v Sežani, smo začeli iskati primeren prostor v Vipavski dolini. Odločili smo se za oficirski dom v Vipavi, ki pa je bil po odhodu četnikov, njegovih zadnjih stanovalcev, v obupnem stanju. Ob pomoči naših ljudi in nemških ujetnikov smo ga najprej temeljito počistili, nato pa opremili z opremo, ki smo jo pripeljali iz sežanske bolnice. Pripeljali smo prav vse, od operacijske opreme, rentgenskega aparata in laboratorijske opreme, tudi vse postelje, linolej, celo vodovodne pipe in okna, skratka vse, kar se je dalo in se nam je zdelo vrednega in potrebnega, da je nova bolnica zaživela že v nekaj dneh.

Sprva je bila ta bolnica pod upravo Vipavskega vojnega področja, kasneje pa jo je prevzela civilna saniteta. Imela je kirurški ter interni oddelek vse do takrat, ko se je preselila, v Gorico oziroma v Šempeter pri Gorici. Za Vipavsko bolnico lahko rečem, da je bila prva čisto slovenska bolnica na Primorskem.

Prof. dr. med. Edvard Pohar

Saniteta v Beneški Sloveniji

Pri organizaciji partizanske sanitetne službe v Beneški Sloveniji smo naleteli na nekatere posebnosti in težave, za katere smo morali iskati specifične rešitve. Predvsem smo bili z našimi enotami zelo blizu sovražnih postojank, po drugi strani pa tudi naše ljudstvo, vsaj spočetka ni bilo dovolj zavedno in ne naklonjeno našim načrtom, povrh vsega pa je bilo med njimi tudi nekaj Italijanom naklonjenih posameznikov in družin. Posluževali smo se torej morali tistega, kar nam je bilo na razpolago, sanitetni material pa smo dobivali prek terenske mreže.

Prepričan sem, da kaj posebno novega nismo ne našli in ne naredili, delali smo pač v razmerah, v kakršnih smo se vsakokrat znašli. Predvsem nismo imeli stalnega kadra, ki bi delal samo v sanitetni službi, pač pa je vsakdo moral delati tudi politično.

Po nemški novembrski ofenzivi leta 1943 so se iz razhajkanih skupin Beneške čete borci združili v Briško-beneški odred, ki je ob začetku leta 1944 štel okrog 80 mož. Bil sem komisar tega odreda oziroma komisar operativnega štaba za Zahodno Primorsko, ki je prav do konca vojne vodil osvobodilne boje v Reziji, Beneški Sloveniji in v Goriških Brdih. Tako sem, čeprav medicince, imel odgovorno politično in vojaško delo.*

Dr. med. Mario Zdravljic

* Po diskusiji in posameznih dopolnitvah diskutantov lahko zaključimo, da je več medicincev opravljalo poleg medicinskega tudi pomembno politično delo. Navedemo naj samo nekaj imen: Srečko Košuta, Zorko Kovačič, Nadi Šemrl, Ivan Matko, Miklavž Kozak.

STVARNO KAZALO

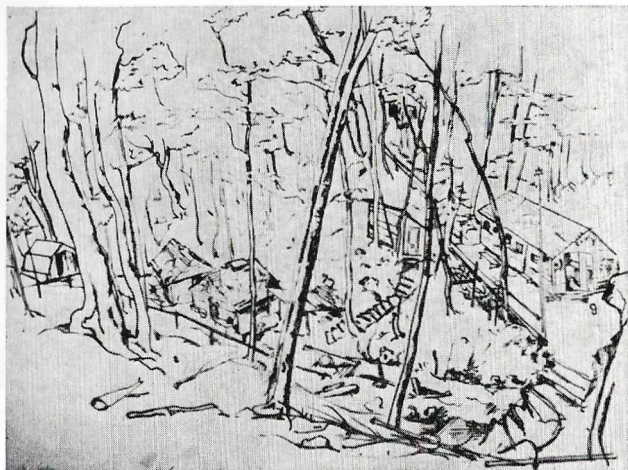
- Heneška Slovenija 20
bolnica »Pavla« 25
bolnica »Stol« 52
IX. korpus 12
goriška ofenziva 7
evakuacija 50, 62, 65
kirurške ekipe 67
lekarniška služba 45
premične bolnice 20, 62, 65
ranjenci 22, 50, 62, 65
Primorska 5, 7, 12, 18, 20,
22, 30, 35, 44, 45, 50, 62,
65, 66, 67, 70
sanitetne postojanke 35
SVPB »Franja« 30
XXX. divizija 20
XXXI. divizija 65

PARTIZANSKA SANITETA NA PRIMORSKEM

Knjižica vsebuje razvoj partizanske sanitete na Primorskem s posebnimi molitvami, da zaprosi vse glavne voje in sanitete, poučim izkušnje in nekatere važne dogodke ter posvetimati z učenjem na dejstvo, da je bila Primorska 25 let pod italijansko okupacijo.

knjižnica
zdravstvenega vestnika

Partizanska saniteta na Primorskem

KNJIŽN. ZDRAV. VESTN.

ZVEZEK

5

LJUBLJANA 1978